

İç İsyanlar ve Şeyh Said İsyanı

Nokta Kitap
1. Baskı 2007
488 Sayfa

MEHMET AYDOĞAN

ARKA KAPAK

Yabancıların Küçük Asya diye isimlendirdikleri, bizlerin ise Anadolu adını verdiğimiz bu büyüü coğrafya tarihi boyunca ayaklanmalara, isyanlara ve savaşlara sahne olmuştur. Bizans döneminde yaşanan Nika Ayaklanması sırasında, bugün Sultanahmet Meydanı'nın bulunduğu yerde bulunan Hipodrom'da otuz binden fazla isyancı öldürülmüştü. Selçuklular döneminde Babailer isyanıyla başlayan Anadolu'daki ayaklanmalar ve isyanlar Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

1. Dünya Savaşı sırasında çıkan Ermeni isyanları sonucunda her iki taraftan da çok sayıda insan ölmüş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları kana bulanmıştır. İsyandar sonucunda alınan tehcir kararıyla Ermeni nüfus göç ettirilmiş ve bu göçler sırasında Ermeni kabileleri saldırılara uğramışlardı. Ermenilerin tehcir kararından önce yaptıkları katliamların yarattığı öfke ve intikam duyguları, Kürt aşiretlerinin Ermenilere saldırmalarına yol açmış ve sonuçları günümüze kadar gelen bir dalga yaratmıştır.

1920 yılında o zamanki adıyla Sivas'ta başlayan Koçgiri İsyanı o dönemin en önemli isyanlarından biridir. Kürt aşiretlerinin bağımsız bir Kürt devleti kurmak istemesi sonucunda isyan büyümüş ve sonunda Ankara Hükümeti tarafından çok sert bir şekilde bastırılmıştı. 1925 yılında başlayan Şeyh Said isyanı bir çığ gibi büyümüş, işin içine din ve hilafet de girince tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yayılmıştı. İsyancıların bazı şehir ve kasabaları ele geçirmeleri ve Diyarbakır'a saldırı girişimleri üzerine hükümet sert tedbirler almış ve isyan bastırılarak Şeyh Said ve arkadaşları idam edilmişlerdi.

1984 yılında başlayan PKK eylemleri de Kürt isyanlarının bir devamı niteliğindedir. Yirmi üç yıldır süren eylemler, 40,000'e yakın insanın ölümüne mal olmuş, ülkeye yüz milyar dolardan fazla yük getirmiş ve yüz binlerce insanın topraklarını terk ederek başka şehir ve ülkelere yerleşmesine yol açmıştır.

Elinizdeki bu kitap, Babailer isyanından başlayarak Dersim isyanına kadar geçen süreçteki çıkan isyan ve ayaklanmaları mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde siz okurlara aktarma amacını gütmekte ve bu isyanların bizlere okul kitaplarında anlatılanlardan farklı niteliklere sahip olduklarını göstermeyi amaçlamaktadır.

I. BÖLÜM ANADOLU, RUMELİ ve ORTADOĞU İSYANLARI

Babailer İsyanı

Gordlevski'nin Babai hareketinde belirleyici tanımlamaları çok yerindedir: *"Mazdek öğretisinin yankıları duyulmaktadır. Köy, kentin üzerine yürüdü. Kölece çalışmanın perişan ettiği köylülerle, zulmedici feodaller arasındaki karşıtlıktan yükselen gerçek bir sınıf savaşımıydı. Eski düzen, köylüleri, barış zamanında feodal için çalışmaya, savaş zamanında ise onun uğrunda kan dökmeye zorluyordu."* İnanç örtüsüyle kitleleri peşinden sürükleyen bu büyük sınıf savaşımının planı ve taktik çizgileri burada çizilmiştir.

Ayaklanmanın Sebepleri Ekonomik Sebepler

Baba İlyas ayaklanmasının çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte bunun daha çok ekonomik sebeplere bağlı bir isyan olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, Rus Türkolog Gordlevski ayaklanmanın ekonomik sebeplerle doğan bir köylü ayaklanması olduğunu iddia etmektedir. Prof. Dr. Mustafa Akdağ, ... göre, kriz karşısında rintliği ve dervişliği geçim kapısı olarak gören serseriler bu ayaklanmayı gerçekleştirmişlerdir.

Yeterli mera ve kışlak bulamamaktan zaten zor durumda bulunan ve bir de hoşgörüsüz vergi memurlarının ağır vergileri altında ezilen Türkmenler, ekonomik bakımdan çok zor durumda yaşıyorlar ve bu duruma düşünce ister istemez yaşayabilmek için yağma hareketlerine girişmek zorunda kalıyorlardı.

Dinsel Sebepler

Türkmenlerle yerleşik halk arasındaki farklılıklardan birisi de din alanındaydı. Yerleşik halk, medreselerde öğretilen ve

devletin resmi desteğini sağlayan Sünni Müslümanlığı benimsemişti. Buna karşılık Türkmenler sürekli göçebeliliğin gerektirdiği hayatı yaşıyor ve böylece Sünni Müslümanlığın beklediği namaz, oruç gibi ibadetleri yerine getiremiyorlardı. Belki de bunun için zamanları olmadığı gibi bu konuda yeterli bilgilere de sahip değillerdi.

Babai Siyasetinin İnançsal Temelleri

İran'da Zerdüşt Ortodoksizmine karşı yükselen Heterodoks (aykırı) Mazdekizmin mutlak eşitlikçi ve paylaşımcı siyaseti, Heterodoks İslam'ın (Aleviliğin) içine girip yerleştikten sonra isyanlar, kutsal kişilerin yani Ehlibeyt ve On iki İmamların öcünü alma hareketleri olmaktan çıkmış ve kuramsal komünist ihtilaller niteliğini kazanmışlardı.

Babek Hurremi'ye Cebrail gözükür, Tanrı'nın onu dünyanın sultanı yapacağını söyler. Baba Resul'a köylü kılığında Tanrı (ya da Cebrail gözükür). Oğlunu kurdun (Kurt, Paulikien-Bogomil inancında topal şeytanı simgeler) elinden kurtarırsa, kendisini Rum'un sultanı yapacağına söz verir. Babek peygamberliğini ilan etmiştir ve mucize sahibidir; kılıç kesmez, ateş yakmaz, düşünceleri ve geleceği okur. Baba İlyas zaten Baba Resulullah (Tanrının elçisi, peygamberi) adını taşımaktadır. İnsanlara gelecekte haber verir, hastalıklarını ve dertlerini giderir. Kendisine ok ve kılıç işlemez. Babek bir köyde çobanlık yetiştirilmiş, Cavidan'ın müridi olmuştur. Öldüğünde onun yerine getirilmiş ve liderlik görevini yüklenmiştir. Baba Resul da bir ağanın yanında çobanlık yapmıştır. Ebul Vefa yolağında Dede Garkın'ın müridi ve halifesidir. Elbistan ovasında dört yüz halifesini toplayan şeyhi onu baş halife yapıp, Anadolu'da göreve salmıştır. Babek zındıklıkla suçlanır; içkili ve kadınların katıldıkları toplantılar yapmaktadır. Babeki toplumunda her şey ortaktır. Baba Resul da içkili ve kadınların katıldığı toplantılar yapan zındık ve inançsız olarak anılır. Mal ve ganimet ortaktır, özel mülkiyet yoktur.

Süryani Abu'l Farac, "*Baba hakikaten Allah'ın peygamberi olduğunu söyleyerek, Muhammed'in yalancı olduğunu ve peygamber olmadığını iddia ediyordu.*"

Baba Muhammed'e ne yalancı demiş ve ne de onu yadsımıştır. Böyle yapması, her inanç, din ve milliyetten (feodallerin ezdiği) halk kitlelerini ayaklanmaya çağırma siyasetine aykırı düşerdi. ... İşte ikinci önemli sonuç ya da nesnel olgu budur: Baba Resulullah, Karmatilerin inanç ve düşünceleri ve onların devamı olan Nizari İsmaililerin Alamut lideri Hasan Sabbah'ın inanç anlayışıyla harekete geçmiştir.

Babai Siyasetinin Yükselişi ve Ayaklanma Hazırlığı

Kendisini temsil eden simgesiye Baba İshak'ın başına giydirmiş olduğu kızıl börtüydü. Böylelikle halka güven sağlıyordu. Ayrıca insanların bireysel dertlerine çareler buluyor, hekim gibi hastaları iyileştiriyor, hakim gibi davalara bakıp aralarını düzeltiyordu.

Babai tarikatı şeyhlerinden olan Hacı Bektaş Veli, Babai ayaklanmasına taraftar olmasına rağmen bu savaşa katılmamıştır. Fakat kardeşi Menteş bu savaşta öldürülmüştür. ... Ölümünden sonra kurulan Bektaşî tarikatı kendisini müşit olarak kabul etti. Böylece sağlığında ve öldükten sonra kendisinden feyiz alan insanları ahlak bozukluklarından kurtararak topluma ve insanlığa faydalı, olgun insan (insan-ı kamil) olarak yetiştirilmesinde etkili olmuştur.

Şeyh Bedreddin

Edirne yakınlarındaki Simavna kasabasında doğmuştur. ... Menakıbnâme'ye göre son Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubat'ın yeğeni ve veziridir. ... Babası İsrail ise Rumeli'yi fethetmiş ilk gazilerdendir. Daha sonra Simavna Kadısı olmuştur. Annesi Rum asıllı bir Hıristiyanken Müslüman olan Melek Hatun'dur.

Bu sırada Osmanlı Devleti Fetret Devrindedir ve Bedreddin, Musa Çelebi'yi desteklemiştir. Musa Çelebi Edirne'ye hakim olunca Bedreddin'i kazasker yaptı. Bu görev sayesinde Bedreddin, Balkanlarda yaşayan halkla yakın ilişkiler kurmuştur. Musa Çelebi'nin kardeşi Mehmet Çelebi karşısında yenik düşmesi üzerine, 1413'te ailesiyle birlikte İznik'e sürgün edilmiş ve kendisine 1000 akçe maaş bağlanmıştır. Bu sırada Aydın ve Manisa'da Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in yönettiği isyan patlak verince, kaçarak İsfendiyar Beyliğine sığınmış ve Sinop üzerinden Eflak'a gitmiştir. Daha sonra Edirne'ye dönmeye karar vermiştir. İsyanın elebaşı olduğu iddiasıyla padişahın emriyle yakalanmış ve Edirne'ye varamadan Serez'de asılmıştır. Ölüm tarihi çeşitli kaynaklarda 1416 veya 1420 olarak verilmektedir.

İsyan

Bedreddin'in İzmit'e sürgün gönderilmesinden altı yedi yıl sonra, Şeyh'in önde gelen iki müridi, memleketlerine dönerek Bedrettin'in fikirlerini benimsemiş on binlerce müridi kendi etraflarında topladılar.

Bedreddin'in yandaşları Karaburun'da duruma tamamen hakim olup, din, ırk, milliyet ayrımcılığını gözetmeden, toprağı birlikte işlemek, beylik ve paşalık gibi unvanları tanımamak uygulamasına giriştiler.

Türkmen oymaklarının, Yahudilerin, Sakızlı Hıristiyan Rumların ve adalıların da bulunduğu bu kuvvetlerle Saruhan Valisi Süleyman Bey'in askerleri arasındaki çarpışmalar ... gerçekleşti. Vali ve beraberindeki askerlerin büyük bir kesimi kılıçtan geçirildi.

Çok iyi ve güçlü bir şekilde silahlanmış, savaş deneyimi de olan kalabalık bir Osmanlı ordusu İzmir-Manisa yönüne doğru harekete geçti.

Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarının Bedreddin'in onayıyla gerçekleşip gerçekleşmediği belirsizdir. Ancak bu kişilerin Bedreddin'in müritleri olduğu konusunda tüm kaynaklar hemfikir.

Toprak ve malların müşterek duruma getirilmesi, özel mülkiyetin kaldırılması gerektiği görüşü Dukas'a göre Börklüce Mustafa'ya aittir. Dinler arasında fark olmadığı, bütün dinlerin eşit ve benzer ilkeler üzerine kurulduğunu savunan ve yayan Şeyh Bedreddin'in bu isyan hareketiyle doğrudan bir ilişkisinin olmadığı, fakat iktidara duyduğu kırılganlığından ve muhalif kimliğinden, dönemin huzursuz kitlelerinin faydalandığı söylenebilir. Çelebi Mehmet isyanlarının başındaki kişi olarak gördüğü Şeyh Bedreddin'i kurduğu bir heyet ile yargılamış ve heyet Şeyhin malı ve ailesi korunmak şartıyla idamına karar vermiştir. Bu fetva üzerine Şeyh Bedreddin 1420'de Serez'de idam edilmiş ve burada defnedilmiştir. 1961'de kemikleri, Sultan Mahmut'un Divan yolu'ndaki türbesi hazinesine defnedilmiştir.

Felsefesi

Bedreddin sevgiyi, insanın bütün kötülüklerden kurtulması, yücelmesi ve tanrı katına yükselmesi olarak anlar. Eşitlik ve kardeşlik düşüncesini hep ön planda tutar. ... Doğa ve insan olanaklarının gerçek kapsamı ve gerçek boyutları içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun savunduğu düşüncenin özünü ifade eden söylemi şudur: *"İlahi irade dahi, bir nesnenin (ancak) yeteneğinde olanı Allah'ın dilemesi demektir; yoksa, o nesnenin yeteneğinde olmayanı, Allah'ın istemeye yetkisi yoktur."*

Bedreddin, hemen her şeyin insanlar arasında ortak, paylaşılabilir ve mübah olmasını bir eşitlik ilkesi olarak görmüştür. Osmanlı toprağında yaşayan halklar arasında, din farkının kaldırılmasını ve Müslüman olmayanların da ülke topraklarından yararlanmasını gerektiğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede *"bir toprak reformu ve buna koşut olarak dinsel bir reform"* yapılmasını savunmuştur. Bedreddin her ne kadar dini bilimler okumuş olsa da kendisi daha çok toplumun ekonomik ve sosyal yönüyle ilgilenmiştir. Öbür dünya yerine bu dünyaya yönelmiştir. Her şeyin insanda bulunduğunu, doğa ile insanın bütünlüğünü vurgularken, emeğin doğayla ilişkilerini açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle üretim tüketim sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. *"Tanrı malı, Padişah malı"* düşüncesine de karşı çıkmıştır. *"Yarın yanağından gayri her şey ortak"* tezini geliştirmiştir. Böylece Şeyh Bedreddin'de, üretim araçlarının mülkiyeti açısından, çok ciddi bir sosyalist düşünce anlayışının filizlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bedreddin'e göre, dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Bedreddin bu bağlamda der ki: *"Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyayı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin, çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizin malıdır."*

O, bilginin önemi açısından bilgisiz kişilerde sezginin de olmayacağını öne sürmüştür. Yanılmanın esasen bilgisizlikten kaynaklandığını, oysa bilgi ve akıl ile yanlış düşüncenin mümkün olmayacağını söyler. Bedreddin, varlık birliği denilen Vahdet-i vücud'ta insanın tanrıyla birliği düşüncesine inanır. Bunun dışında Tanrı'nın kavranmasının güçlüğünü anlatır. ... Ona göre insan, özellikleri bakımından Tanrı'dan bir parçadır.

Bedreddin akıl konusunda başka bir yaklaşım getirerek aklın Tanrı'yı kavrayamayacağını ileri sürer. *"Tanrı'nın kavranması aklın sınırlarını aşar. İnsanın akıl gücü Tanrı'nın büyüklüğünü, kudretini kavramak için yeterli değildir. Tanrı'nın varlığı tüm evreni tamamlar. Evrenin varlığı yine Tanrı ile varoluşundandır. İbadetin koşulu ve kuralı yoktur. Tanrı her türlü ibadeti kabul eder."*

Şah Kulu İsyanı (1511)

Türk soyundan gelen, Safevi tarikatının başına geçen İsmail, Şii Türk ailelerine dayanarak... siyasal birliği kurmuş ve Şiiliği devlet dini olarak kabul etmişti. İsmail sadece bedenen değil aynı zamanda ruhani reis sıfatıyla tarikatın başında bir müşit idi.

Şah İsmail, Anadolu'ya "halife" adı verilen Alevileri yollayarak yoksul halkı kıskırtıyor ve Osmanlı devletini zayıflatmaya çalışıyordu. Ayrıca Türkmenler arasında "nezir" adı altında vergi toplatarak gelir kaynaklarını artırmaya çalışıyordu.

Şah Kulu'na Anadolu'da Şeytan kulu denilmesine karşılık İran'da Şah Kulu'nun çok bilgili ve Tanrısal bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Buna göre Şah Kulu, Kuran'ı düzeltmekle kalmayarak mucizelerle de öğretisini geliştirmiştir. Bunun için kendisine *sofi* yani *bilgin* denilmektedir.

Şah Kulu, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife'nin oğludur.

Şah kulu isyan etmeden Anadolu ve Rumeli'deki Alevilere isyan için hazırlıklı olmalarını bildirdi.

Şah Kulu'nun Anadolu'da ortaya çıkardığı hareket büyük boyutlar kazandı. Onu izleyenler, hükümetten memnun olmayan köylüler ve Türkmen aşiretleriydi.

Hükümet kuvvetlerine karşı kazandıkları bu zaferden sonra Şah kulu, "Ben Şah İsmail'in halifesiyim, devlet ve saltanat bana aittir, nikah lüzumsuzdur" diyerek helal ile haram arasında fark gözetmemeye başladı. Taraftarları onun mehdi, peygamber, Allah olduğunu bile iddia ettiler. Şah Kulu kendisi mucizeler yaratır gibi yaparak kısa sürede çok sayıda taraftar topladı.

2 Temmuz 1511 tarihinde meydana gelen bu çatışmada Hadım Ali Paşa ve Şah kulu öldü. ... Bunun üzerine ticareti ve tüccarları himaye eden Şah İsmail, gönderdiği ordu ile bunları ortadan kaldırdı.

Osmanlı hükümeti, Şah kulu olayından sonra Isparta ve Antalya taraflarında ele geçirdiği Alevileri Mora'ya sürdü.

Nur Ali Halife Ayaklanması

Şah kulu olayından sonra yer yer Alevi-Türkmen-köylü kesim eylemler içerisindedir.

Nur Ali Halife isyanı, 1512 yılında Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum yörelerindeki Alevi kitleler tarafından gerçekleştirildi. Nur Ali, Şah İsmail'in halifelerindendi. Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okuttu. Şehzade Ahmet'in (Yavuz Selim'in kardeşi) isyanı bastırmakla görevlendirdiği Sinan Paşa'yı iki bin askeriyle öldürüp, Sivas'ı kuşattı. Şehzade Ahmet'in oğlu Murat Kızılbaş olmuş ve Nur Ali Halife'yle işbirliğine girmişti.

Safevi ordusunun Çaldıran'da yenilmesinin birinci nedeni Şah İsmail'in ateşli silahlar kullanmayışıysa, ikinci önemli neden bu çok değerli iki Kızılbaş önderinin savaş taktiklerini reddetmesidir.

Medreseli (Suhte) İsyanları

Suhtelerin (softaların) ayaklanmaları muhakkak ki sosyal tarihimizin en önemli olayları arasındadır. ... Suhte isyanlarının en önemli tarafı, bu hareketin sadece Türk medreselerinde ve yalnız Türk olan öğrenciler arasında çıkmış olmasıdır. Bu nedenle tamamen milli bir karakter taşımaktadır.

Kanuni Süleyman Devrinde Suhte İsyanları:

En önemli olay medrese öğrencilerinin yirmi, otuz ve hatta bazen yüz elli kişilik gruplar halinde ayaklanmış olmalarıydı. ... Yalnız şehirlerin bu kadar Türk karakteri almış olmalarına karşılık Hıristiyan halk hakim vaziyette olduğundan, Edirne ve Gümölcine'den ötede suhtelerin bütün hareketlerinin hemen hemen şehirlerin içinde gerçekleştiği göze çarpmaktadır.

1559 yılında gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de suhteler küçüklü, büyüklü gruplar halinde dolaşıyor, birkaç bölük bir araya gelerek hükümet kuvvetlerine karşı bir araya geliyorlardı.

Canik (Samsun) bölgesinde suhteler ve leventler "gurbet ve çinne taifesi" ile birlikte dolaşıyor, ellerindeki cariyeleri kullanıp genç bekar erkekleri etrafına toplayıp çok sayıda olaya karışıyorlardı.

II. Selim Devrinde Büyük Bölge Ayaklanmaları:

Kanuni'den sonra tahta geçen oğlu II. Selim döneminde de suhte isyanları artarak devam etmiş, hükümetin de ceza tertibi şiddetlenmişti. 1567'de neler olduğu bilinmemekle beraber, 1568 yılında suhte hareketleri birer bölge isyanları karakterini kazanmış, halk da işin içine girmişti.

Kadılar, suhte isyanı kadar karışmasına sebep olarak beylerin rüşvet almaları ve türlü bahanelerle halkı soymaları olduğunu ileri sürmekteydiler. ... Halk suhtelere yardım ediyor, suhteler bölgedeki göçebe Türkmen aşiretleriyle birleşiyordu.

Sancakbeyi halkın suhtelere yardım ettiğini, halk ise sancakbeyinin suhtelerden rüşvet aldıklarını belirtiyordu. Suhteler beylerle birlikte kendilerine karşı hareket eden halkı çoluk çocuk katlediyordu.

II. Selim öldüğü zaman suhte isyanları bütün Anadolu medreselerini içine alan genel bir ayaklanma manzarası almış bulunuyordu.

17. yüzyılın başlarına kadar suhteler bir eşkıyalık dalgasının etkisi altında varlıklarını devam ettirebildiler. Kırsal kesimde eşkıyalarla sekban ordularının yaygınlaşmasıyla ve mücadelelerin, savaşların daha da alevlenmesiyle birlikte suhtelere karşı takınılan tutumlar da değişti. İlk defa, bu öğrencilerle tüm yönlerini, sembolik güçlerini ve

çıkartmalarını hesaba katarak pazarlık edip anlaşmak için ciddi bir çaba sergilendi. Bu çabayla suhteleri taşradaki diğer mücadelelerin dışında bağımsız bir birim olarak yok etme fikri ortaya çıktı ve nitelik 1613 yılında yok oldular. Suhtelerin bir kısmı yavaş yavaş oluşan ve kırsal kesimin yağmalanması ve tahribi etrafında örgütlenen başka grupların içine karıştı. Suhteler belki ayırt edici özelliklerini yitirdiler ama diğer potansiyel eşkiya, haydut ve paralı askerlerle ittifaka girdikleri ölçüde sayılarını ve örgütsel güçlerini artırdılar.

Celali İsyanları

Celali İsyanları, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı yönetimindeki da toplumsal ve ekonomik yapının bozulmasından kaynaklanan ayaklanmaların tümüne verilen addır. Bu ayaklanmaların adı, bu kapsamdaki ayaklanmaların ilkinin önderi olan Şeyh Celal'den gelir. Bozoklu (Yozgat) olan Şeyh Celal, Mehdi olduğu iddiasıyla 1519'da Osmanlı yönetimine başkaldırdı. Tokat yöresinde başlayan Şeyh Celal ayaklanması, Alevi Türkmenler ve göçebe yaşayan diğer arasında destek buldu ve devletin ağır vergi yükü altında ezilen binlerce çiftçinin de katılımıyla hızla yayıldı. Ayaklanma aynı yıl kanlı bir biçimde bastırıldı.

Celali İsyanlarının Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin güttüğü Sünni din politikası Alevi Türkmenlerde, göçebeyi yerleşik hayata geçirip vergilendirmeyi amaçlayan yerleştirme politikası diğer göçebe Türkmen ve Yörük boylarında rahatsızlık yaratmaktaydı.

Anadolu'da ilk büyük Celali hareketleri, medrese öğrencilerinin (suhte ya da softa) hareketi olarak ortaya çıktı. Medrese öğrencileri ve medrese bitirip iş bulamayanlar Bursa, Konya, Bolu ve Samsun yörelerinde büyük ayaklanmalar başlattılar. Bu ayaklanmalar tarihe Suhte Ayaklanmaları olarak geçti. Daha sonra, asker sınıfından levent ve sekbanlar ayaklandılar. Bu arada Osmanlı devletinin yerel yöneticileri, güç kullanarak halktan vergi toplamaya başladılar.

Yerel yöneticilerin zulmü merkezi hükümet tarafından önü alınamaz duruma gelince III. Murat (1574-1595), III. Mehmet (1595-1603) ve I. Ahmet (1603-1617) soygunlara, yöneticilere ve memurlara karşı köylülerin silahla mücadele etmesini isteyen fermanlar çıkardılar.

Celali Ayaklanmalarının Sonuçları

Celali ayaklanmaları, Osmanlı toprak düzenini büyük ölçüde değiştirdi. Ağır vergiler yüzünden ya da "Büyük Kaçgun" sırasında yerlerinden olan çiftçilerin toprakları mültezimlerin ya da yerel yöneticilerin eline geçti. Vergiler yüzünden borca giren köylüler, işledikleri toprakları sonunda tefecilere kaptırdılar. Osmanlı toprak düzeninin belkemiği olan tımar sistemi bozuldu. Büyük nüfus hareketleri ortaya çıktı ve kentlere büyük göçler oldu. Tarımsal üretim geriledi ve kıtlık tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesine yol açtı. On binlerce insan yaşamını yitirdi ve pek çok yerleşim yeri yıkıma uğradı. On üç, on dört sene devam eden Celali eşkıyalığı dolayısıyla Suriye, Irak ve Anadolu adeta elden çıkmış gibi bir durumdaydı. Asayiş kalmamış, ticaret durmuş ve iktisadi durum çok gerilemişti. Nitelik tarihçi Hammer, Avusturya Savaşı'nın devlete, Celali fetretini derecesinde insan ve para kaybettiğini yazmaktadır. Ayrıca Celalilerin Safeviler tarafından teşvik görmesi ve içlerine Şii unsurların katılması, meseleyi daha da ciddileştiriyordu.

1596-1610 yılları arasında Anadolu'yu baştanbaşa saran Celali isyanlarının Osmanlı Devleti için belli başlı sonuçları şunlardır:

* Celalilerin faaliyet yıllarında köylü halk, kasaba ve şehirlere kaçtığından tarlalar ekilmez oldu. Ticaretin de durmasıyla Anadolu'da büyük bir kıtlık baş gösterdi ve gıda maddelerinin fiyatlarında artışlar görüldü.

* Osmanlı ordusunun temelini teşkil eden ve tımarlı sipahiliğe dayanan askerî teşkilat bozulmaya yüz tuttu.

* Evvelce hazinenin zengin mukataaları bulunan Diyarbakır, Mardin, Rekka ve Birecik yöresi sancaklarında, çok sayıda köyün harap ve adeta nüfussuz kalmaları yüzünden, devlet gelirlerinde önemli düşüşler oldu.

Eşkıyalık Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eşkıyalık faaliyetlerini ve bunların kiteselleşmesini sağlayan ve bu hareketin niteliğini belirleyen sebepleri saptamak göreceli olarak zor bir olgudur. Bunun birinci sebebi, eşkıyalık türküleri, söylenceler, masallar vb. gibi "ötekilerin" yarattığı argümanlar temel alındığında, resmi söylemden farklı bir nitelik ortaya çıkmasından kaynaklanan beylik metodolojik tartışmadır.

Celalilerin Oluşumu

Bu oluşumu belirleyen iki temel süreç önemlidir. Birincisi tımar sistemindeki değişikliklerin ve gittikçe artan vergilerin bir yan ürünü olarak işsiz yığınların oluşumu süreci, ikinci olarak da ateşli silahların bu kitleler tarafından kolay ulaşılabılır hale gelmesiyle bu grupların, birer eşkiya veya paralı askere dönüştüğü silahlanma sürecidir.

Tımar sistemi, Osmanlılara direkt merkezi hazineden ödeme yapmaksızın ordu beslemelerinin topluma her türlü sosyal hizmeti götürmelerini kolaylaştıran bir sistemdi. Tımar sahibi, genellikle savaştaki hizmetleri karşılığında dirlik

ihsan edilen bir sipahi olurdu. Sancak beyleri sıradan tımar sahiplerinden çok daha büyük dirlikler alır, ancak idari bakımdan onlarla aynı şekilde görev yaparlardı ve yıllık gelirleri iki yüz bin akçe ile altı yüz bin akçe arasında değişirdi. Beylerbeyi, yılda ortalama altı yüz bin-bir milyon akçe getiren daha da büyük dirlikler alırlardı. Tımar sahipleri ise yılda ortalama iki bin akçe kazanırdı. Tımar sahibinin edinebileceği iki bin akçeyle sınırlıydı. Dirlik bahşedilen sipahi, geçinebilmek için burayı idare etmek ve büyüklüğü sipahinin gelirine göre değişen tam donanımlı küçük bir sipahi grubu beslemek zorundaydı.

Tımar sistemi, nakit ihtiyacının olmadığı dönemler boyunca sorunsuz bir şekilde işlemeye devam etti. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise tımar sahipleri ekonomik krizden en çok zarar gören grup oldu. Çünkü hem devlete bağımlıydılar hem de kendilerini yeniden üretmek için geleneksel savaşların sürmesine muhtaçtı. Savaşma usullerinde değişimler, akçenin değer kaybetmesi ve toprakların iltizamla işletilmeye başlanması onları derinden etkiledi. 1584'den sonra meydana gelen yüzde yüz oranda enflasyon karşısında tımarların değerinin aynı kalması, bardağı taşıran son damla oldu. Masraflarını karşılamakta büyük sıkıntılara düşen sipahiler, reayadan fazla vergi talep ederken, seferlere de katılmaz oldular. Osmanlılar başlangıçta sipahi ordusuna ateşli silahlarla donatılmış birkaç birlik eklemişlerse de yapılan savaşlarda başarılı olunamaması üzerine orduları ve savaş usullerini yenilemek gerekmiştir. Yeni orduların kurulması daha fazla para gerektirmekte ve hazineye daha fazla yük getirmekteydi. Bu yükü karşılamak üzere devlet yeni yollar denemiş, imparatorluğun yayılmasının durması nedeniyle hazineye gelir aktarması bakımından, tek düzenli gelir kaynağı olan köylülere yönelmiştir. Bir taraftan nakit vergileri daha sık ve düzenli hale getirirken, diğer yandan da toprak sistemiyle oynamaya başlamış, sınıfsız sipahi topraklarının askeri sınıfı olmayan servet sahibi kişilere satmaya başlamıştır. Toprakların bu şekilde satılması ve el değiştirmesi, para karşılığı birlikler besleyen ve topraklarını parça parça köylüye kira olarak veren taşra güçlerini yaratmıştır. Devletin artık daimi ordulardan milis güç ve paralı askerlere yöneldiği bir sürece girilmiştir. Değişen koşullara ve giderek zorlaşan ekonomik şartlara karşın köylüler reaksiyon göstermek zorunda kalmış, yaşamlarını idame ettirebilmek için toprağını terk ederek, yeni oluşan kanallardan sisteme farklı şekilde entegre olabileme yollarını aramıştır. Daha 1500'lerin sonlarında köy yerlerini ve topraklarını terk etmeye başladıklarını gösteren kanıtlar mevcuttur. Binlerce eski köylü ve reyanın kentlere yerleşerek bir takım zanaat dalları ile uğraşmaya başlamışlardır. Topraklarını terk eden ve gelir kaynaklarını yitiren köylüler, geçimlerini sürdürebilmek adına geleneksel bir yöntem izleyerek medreselere yöneldiler ya da ... ateşli silahlarla donanarak farklı toplumsal niteliğe bürünüp eşkiya-paralı asker kitlelerini meydana getirdiler.

Eşkiyalar ve Paralı Askerler

Anadolu 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısında yükselmek isteyen köylülere belli başlı üç fırsat sunuyordu. Medreselerde suhte olabiliyor ya da yerel iktidar sahiplerinin maiyetine girebilirler, üçüncü olarak da Osmanlı ordusuna katılabilirlerdi. Bu seçeneklerin ilkinde, kişiye kısa vadede mevki ve sağlamayan bir dinsel eğitim yer alıyordu. Diğer ikisinde ise silah sahibi olup en azında geçici bir dikey hareketlilik sağlayabilecek bir mesleği öğrenebiliyorlardı.

17. yüzyılda silahlanma kırsal kesimdeki en önemli dönüşüm haline geldi.

Küçük gruplarda haydutluğa başlamayanlar, liderlerinin ayaklanma yoluyla yeni bir resmi görev ele geçirme çabasına destek oluyordular.

Devletin giderlerini kısmaya yönelik dönüşümlü görevlendirme uygulaması olan terhislerin devlet ve toplum için çok yıkıcı etkileri oldu. Sürekli ordularla rekabet içinde olmaları ve savaşlara göre hizmete alınıp işsiz bırakılmaları, terhis edilen birimleri hırçınlaştırdı. Dönüşümlü görevlendirme uygulaması, onları işsiz kaldıklarında yaşamlarını sürdürmek için başvurdukları yağmacılığa bağımlı hale getirdi. Bu sadece alt kademeler için geçerli değildi; liderler de duruma göz yumuyorlardı.

Özetleyecek olursak, işsizlikten milis güçlerine, oradan da sekban ordularına geçen eşkiya, toplumsal bir tip olarak köylü toplumdaki esas kökeninden uzaklaşmış, kendi dünyasında bir parça kalıcılık ve imtiyaz elde edebilmek için savaşan bir tip olarak belirmişti.

Abaza Hasan Paşa Ayaklanması

Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa döneminde en büyük Celali ayaklanmasını Abaza Hasan Paşa çıkardı. Abaza Hasan Paşa, 1651 den 1659 yılına kadar Osmanlı merkezi otoritesi için tam bir dert olmuştu. Abaza Hasan, Silahtar Ocağı'nda eğitim görüp yetişti. ... Mutesellim (vergi toplama görevlisi) olarak çalıştı.

Etrafına topladığı Anadolu'daki 15 kadar Osmanlı valisiyle birlikte Anadolu'daki Celali ayaklanmalarının en büyüğünü başlattı. Bu ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilen Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa'yı 1658'de Ilgın yakınlarında bozguna uğrattı. Kışı geçirmek üzere Antep'e çekildi. Bir hileyle Halep'e çağırıldı ve orada 30 adamıyla birlikte başı vuruldu.

Celali isyanları uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne oldukça zarar vermesine karşı, hiçbir zaman, devleti yıkmak

veya Osmanlı Hanedanlığı'nı devirmek adına bir girişimde bulunmadılar. Herhangi bir politik veya dini söylem geliştirmediler ve bu söylem etrafında birleşerek güçlü bir lider çıkarmadılar. Eşkıya reisleri de tıpkı Osmanlı elitleri gibi başarıyı Osmanlı taşra idaresinde üst düzey mevkiler elde etmekle bir görüyor ve devletle bütünleştirilme peşinde koşuyordu. Bu yüzden isyanları sisteme muhalefet değil, sistem içinde hareketlilik kazanabilmek için yapılan manevralardı.

Griswold, giderek daha fazla sayıda Celali'nin Osmanlı sistemine dahil olmasıyla, Celali liderlerinin Müslüman köylü Türklere sadık Osmanlı askerine doğru toplumsal ve siyasi bir dönüşüm geçirdiklerini, emirlerindeki adamların da padişahın arkasında hizaya girdiklerini, Safeviler ve Habsburglarla savaşırken kuşatma yapmak için gerekli insan gücünü sağladıklarını ve Osmanlı yönetici elitinin faydalandığı nimetlerden nasiplendiğini ileri sürer.

Barkey ise bu dönüşümün bizzat devlet tarafından gerçekleştirildiğini, merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve taşranın denetim altına alınması adına, köylülerin silahlandırıldığını ve eşkıyalığın bizzat devletin ortaya çıkardığı yapay bir hareket olduğunu belirtir. Devlet, işsiz güçsüz kimselerle paralı askerın eşkıyalara dönüşmesinde en büyük payı olan aktördür. Merkezi ve bölgesel düzeylerde baskı ve denetim yapıları oluşturma çabalarının bir yan ürünü olarak bu olguyu yaratmıştı. Osmanlı Devleti sınıf tabanlı hareketleri engelleyen denetim yapılarını yaratmış, devreye sokmuş ve manipüle etmişti; ancak devlet kurumları aynı zamanda askeri-idari hedeflerine ve meşruluk sağlama amacına hizmet edecek topluluklar da meydana getirmişti.

Celaliler ister devlet politikalarının bir sonucu olarak algılsın isterse değişen koşulların ve kriz ortamının bir yan ürünü olarak oluşsun, niyetleri itibari ile değil, sisteme yeniden entegre olabilmek adına yeni zamanlara karşı giriştikleri faaliyetlerle isyancı kimliği kazanmış köylü yığınlarıdır.

Kuyucu Murat Paşa

Kuyucu Murat Paşa, 1. Ahmet'in saltanat döneminde sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Celali isyanlarını bastırmada başvurduğu sert yöntemler ve asileri kuyulara doldurarak diri diri gömmesi nedeniyle Kuyucu sıfatı ile tarihe geçmiştir. Çeşitli kaynaklara göre, Anadolu Türk halkından yaklaşık 50-150 bin kişiyi öldürttüğü tahmini yürütülmüştür.

Aslen büyük ihtimalle Hırvat olan Kuyucu Murat Paşa, sırasıyla kethüda, sancakbeyi ve ardından Diyarbakır, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmış ve nihayet 1606 yılında vezir-i azam olmuştur.

Patrona Halil İsyanı

Patrona Halil isyanı, Osmanlı Devleti'ndeki Lale Devrinin sonunu getiren ayaklanmadır. Ayaklanmanın sebebi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yol açtığı zevk ve sefahat devrinden memnun olmayan bu yapıları israf olarak gören bir kitle oluşmuş olmasıdır. Ayrıca Lale Devrindeki idari, sosyal islahat ve mimari yeniliklere askeriyenin de ilave edilmesi yeniçerileri telaşlandırmıştı. İran'a sefer hali içinde bulunulması, yeni tarzda kurulacak Asakir-i Nizamiyye ordusu için Fransa'dan uzmanlar getirtilerek Üsküdar'da bir kışla kurdurulması, bozulmaya yüz tutmuş yeniçerileri, yenilikleri yanlış anlayanları ve Osmanlı hanedanı düşmanlarını harekete geçirdi. Damat İbrahim Paşa'nın, Patrona Gemisi İsyanı'na katılmak suçundan affettiği Patrona Halil ve İstanbul'daki Türk serseri takımından adamları, makam hırsındaki küçük rütbeli devlet adamları ile vazifeden alınmış memurlar ve çıkarıcılar tarafından isyana teşvik edildi.

Kabakçı Mustafa İsyanı

Osmanlı Devleti'nin en yenilikçi padişahlarından biri olan III. Selim, Osmanlı Devletinde bugüne kadar gerçekleştirilememiş bir düzenleme yaparak Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştu. Bu köklü yeniliklerden memnun olmayan ve önemli görevlerde bulunan bazı devlet adamları Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, İstanbul'da Yeniçeri ağalarıyla birlikte Nizam-ı Cedid'i ortadan kaldırma planları yapıyorlardı. Kendilerine Nizam-ı Cedid kıyafeti giydirmekle görevlendirilmiş olan Raif Mahmut Efendi'yi öldüren yeniçeriler, Kabakçı Mustafa'nın liderliğinde ayaklandılar.

İsyanın çeşitli sebepleri vardı. Askeri islahat, yeniçerilerin ve çorbacılarının hoşuna gitmiyordu. Zira Nizam-ı Cedid başarılı olur ve çoğalırca yeniçeri ocağı kapatılabilirdi. Yeniçerilerin defterdeki kayıtları, gerçek sayılarına oranla çok fazlaydı. Maaş, defterdeki kayda göre çıkıyordu. Kontrol olmadığından, yeniçeri maaşlarını dağıtanlar maaşları aralarında ya bölüşerek gayri meşru servet ediniyorlar ya da maaş senetlerini, bir şirketin hisse senedi gibi piyasaya sürüyorlardı. Maaş senetleri, piyasada alınıp satılan tahviller gibi kıymetli bir ticaret malı olmuştu. Ricalden, ulemadan, halktan bazıları da yeniçeri senetleri alıp satarak gelir temin elde ediyorlardı.

Alemdar Mustafa Paşa

Alemdar Mustafa Paşa, düşmanlarla devamlı temasları neticesinde, devletin askeri ve idari yapısında islahatın gerekli olduğuna kesin inananlardandı. III. Selim, islahat hareketlerine başlayacağı sırada Kabakçı İsyanı ile

Yeniçeri zorbaları tarafından tahttan indirildi. Yerine IV. Mustafa padişah oldu. III. Selim'i seven, ıslahat hareketlerinin yapılmasını arzu eden ve devletin çeşitli yerlerinde görevler yapmış olan Galip, Refik, Ramiz, Behiç ve Tahsin Efendiler Alemdar Mustafa'nın himayesi altına sığındılar. Tarihte "Ruşçuk Yararı" diye geçen bu altı kişi III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için çalışmalarına başladılar. Alemdar Mustafa Paşa, 19 Temmuz 1808'de Kabakçı Mustafa'yı cezalandırmak için İstanbul'a geldi. Zorbalar ortadan kaldırılmaya, fesatçılar sürülmeye başlandı. Onun bu faaliyetlerinden memnun olan fakat nüfuzunun artmasından endişelenen Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa kendisinden geriye dönmelerini isteyince, Alemdar Mustafa 28 Temmuz günü on beş binden fazla askerle Babıali'yi bastı. Sadrazamın mührünü aldı. III. Selim'i tahta çıkarmak için saraya gitti. Fakat orada gerekli tedbirler alınmadığı için III. Selim öldürüldü. Hizmetkarlarının yardımıyla kurtulan Şehzade Mahmut, Alemdar Mustafa tarafından padişah ilan edildi. II. Mahmut padişah olur olmaz Alemdar Mustafa'ya sadaret mührünü verdi. Alemdar, ıslahata taraftar olmayanları ve isyancıları temizledi İstanbul'un asayişi sağlandı. Bu sırada Rumeli ve Anadolu'da valiler başlarına buyruk olmuşlardı. Anadolu ve Rumeli'de vazifeli bütün ayanlar devlet işlerini görüşmek üzere İstanbul'a davet edildi. Görüşmeler neticesinde ayanlar ile devlet arasında kurulacak münasebetlerin şekli ihtiva eden bir senet imzalandı. Bu senede "Sened-i ittifak" denildi.

Vehhabi İsyancıları

Arabistan topraklarının Osmanlı yönetiminde olduğu dönemde 1737 yılında Abdülvehhab oğlu Muhammed'in yaymaya başladığı Vehhabilik yolu, Arabistan'daki sükuneti bozmuştu. Hareketin öncüsü Muhammed ibni Abdülvehhab, 1744'te Riyad yakınlarındaki Der'iyye kasabasına yerleşerek orada bir kabilenin başkanı olan Muhammed ibni Suud ile işbirliği yaptı. Bu işbirliğinden Vehhabi isyancıları doğdu. Bu yol siyasi bir hal de alınca, Osmanlı Devleti'ne karşı bölgedeki Bedevilerin desteğiyle 1791'de isyancı ettiler.

Muhammed ibni Suud'un 1795'te ölümü üzerine Vehhabi isyancılarının askeri ve siyasi liderliğini oğlu Abdülaziz üstlendi. İsyancı çok sürmeden Arabistan'a yayıldı ve isyancılar 1803'te Mekke'yi ele geçirdiler. Osmanlı Devleti bu isyancıları bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa komutasındaki bir ordu 1812-13'te Medine, Mekke ve Taif'i Vehhabilerden geri aldı. Daha sonra Mehmet Ali Paşa bizzat kendisi Abdülaziz'in üzerine yürüdü. Başlangıçta direnen Abdülaziz 1814'te ani bir şekilde öldü ve kuvvetleri dağıldı. ... Ancak Vehhabi hareketi durmadı. Osmanlı ordularının önünden kaçan Türki ibni Abdullah, Vehhabi kuvvetleri yeniden toparlayarak 1821'de başkenti Riyad olan bir Vehhabi devleti ilan etti. Bu yönetim başlangıçta askeri hareketlerle, 1843'ten sonra da Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı kabul ederek 1891'e kadar ayakta kalmayı başardı. 1891'de dağılan bu yönetimi II. Abdülaziz ibni Suud 1902'de yeniden toparlayarak Riyad merkezli Vehhabi yönetimin kuruluşunu ilan etti. II. Abdülaziz, Arabistan yarımadasında gücünü artırmak için İngilizlerle işbirliği yaptı. Sonraki yıllarda Arabistan'ın diğer bölgelerini de ele geçirerek topraklarını genişletti. Abdülaziz 26 Aralık 1915'te İngiltere'yle özel bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Abdülaziz'in ele geçirdiği toprakların kesin yönetimi ona ait olacak, ondan sonra da yönetim çocuklarına geçecekti. Ancak bu toprakların yöneticileri hiçbir şekilde İngiltere'nin aleyhinde olmayacaklardı.

1. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması üzerine İbni Suud yönetimi 1921'den sonra Hail, Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi de ele geçirerek bugünkü sınırlarına ulaştı.

Yeniçeri İsyancıları ve Vaka-i Hayriye

II. Mahmut ilk olarak orduyu düzene koymak istedi. ... Alemdar'ın askerlik alanındaki düzenlemeleri, yeniçerilerin ayaklanması ve Alemdar'ın öldürülmesiyle sona erdi.

Devletin kurumlarının düzene sokulması için büyük çaba harcayan II. Mahmut, radikal bir askeri reformun uygulanması konusunda kesin kararını 1825 yılında Mısır kuvvetlerinin Mora İsyancı'nı bastırmadaki başarısı üzerine vermiştir. İbrahim Paşa'nın talim görmüş askerlerinin bu başarısı, II. Mahmut'un modern bir ordu kurmak tasarısını derhal gerçekleştirmesine neden oldu. Bu tasarımı gerçekleştiremezse tahtını, hatta hayatını kaybetmesi işten bile değildi ama devletin yaşaması da bu meseledeki başarıya bağlı bulunuyordu. Yunan ihtilali ile başa çıkamayan bir asker, her an yeniden patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet erkanını ve bizzat yeniçeri generallerini düşündürdü. Yine de II. Mahmut yeniçeri ocağını kaldırmaktan çekiniyordu ve bu fikrini gerçekleştirmek için on sekiz yıl beklemişti. Yeniçerileri ayan ordularına güvenerek değil, kendi kuracağı orduyla kaldırmayı düşlediği açıktı. Kapıkulu ocakları için hanedanın hiçbir kutsallığı kalmamıştı. Bu hükümdar ve devlet erkanı için kesin kararlar almalarını gerektiren bir ihtarı. II. Mahmut ilk anda kapıkulu askerlerine taviz vermiş görünüyordu ve yeni kurulan modern askeri birlikleri (Sekban-ı Cedit) lağvetti. On sekiz sene sonra yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak için ulemanın ve İstanbul halkının desteğini elde edeceği uygun bir zamanı bekleyecekti.

Padişahın emri üzerine devletin ileri gelenleri, uzun süren gelişmelerden sonra Eşkinci adıyla talimli bir asker sınıfının kurulmasını kararlaştırdılar. ... Talimler 12 Haziran 1826'da başladı.

Aynı gün İstanbul kahvelerinde talimlere karşı propaganda başladı. Ulemanın fetvalarına rağmen yapılan iş kafirleri taklit şeklinde sayıldı. Nizam-ı Cedid'in tekrar kurulmakta olduğu, yeniçeri ocağının kaldırılacağı sözleri çıkarıldı. Takriben bir ay sonra yeniçeriler kazanlarını Atmeydanı'na çıkardılar (15 Haziran 1826). Saraya ve yeni düzene karşı klasik ihtilal bir kez daha başlamış oldu.

Bütün bunlardan sonra peygamber sancağı, padişah tarafından Hırka-i Şerif'ten çıkartılarak Sultanahmet Camisi minberine konmak üzere şeyhülislama teslim edilmişti. Bu büyük olay, habercilerle İstanbul'un dört bir tarafına duyuruldu. İslam olanlar Hırka-i Şerif'in altına davet edildi. Tüm İstanbul halkı Hırka-i Şerif'in altına koştu.

Yeniçeriler 1807 ve 1808 isyanlarında yaptıkları gibi saldırıya geçecekleri yerde savunmada kalmışlardı; çünkü bu yeniçerilerin ummadıkları büyük bir saldırıydı. Kendilerine teslim olmaları teklif edilmiş, yeniçerilerin bu teklifi reddetmesi üzerine kışları kuşatılmış ve kapıları top ateşiyle yıkılmıştı.

Bundan böyle yeniçeri kelimesi bile telaffuz edilmeyecek, yeniçeriler lehinde söz söylemeye cüret edenler ağır cezalara çarptırılacaktı. Bu tedbirler yeniçeri ocağının tekrar ortaya çıkma ihtimalini azaltıyordu.

Vaka-i Hayriye diye anılan yeniçeri ve diğer kapı- kulu ocaklarının ilgası, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarında biri, hatta modern devrin gerçək başlangıcıdır.

Yunan İsyanı

4 Nisan 1826'da "Petersburg Protokolü" imzalandı. Buna göre "Yunanlılar, Osmanlı Devletine vergi ile bağlı özerk bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak, İngiltere ile Rusya her türlü çıkar hesaplarından uzak olarak, bu öneriyi Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettireceklerdi." Petersburg Protokolü, Yunanistan Devleti'nin kurulması yolunda devletlerarası diplomasi alanında atılan ilk adım oldu.

Osmanlı Devleti kendisine zorla kabul ettirilmeye çalışılan şartları reddedince, protokolde imzası olan devletler hemen harekete geçtiler. İngiliz, Rus ve Fransız donanmaları Mora'yı ve Çanakkale Boğazını abluka altına aldılar. Navarin'de demirlemiş olan Osmanlı-Mısır birleşik donanması 20 Ekim 1827'de İngiliz-Rus-Fransız birleşik donanması tarafından yakıldı. Navarin olayından sonra, üç devlet büyükelçilerini İstanbul'dan çekerek Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini kestiler.

Navarin olayı, Osmanlı deniz gücü açısından çok olumsuz bir dönüm noktasıdır. Birbirine denizlerle bağlı üç kıtaya yayılmış bulunan ve 16 bin mil kadar kıyısı olan Osmanlı Devleti, "donanmasız bir deniz imparatorluğu" durumuna düşmüştür.

Osmanlı donanmasının yediği bu büyük darbeden sonra Rusya, emellerini gerçekleştirme fırsatı çıktığı için memnundu. Ancak Rusya'nın aşırı istekleri ve davranışları İngiltere ve Fransa'ya endişelendiriyordu. Nitekim Fransa ve İngiltere, Mehmet Ali Paşa'nın askerlerini Mora ve Girit'ten çıkarmak için aralarında bir protokol yaptılar. Paşa'nın Mora'daki askerlerini geri çekmeyi kabul etmesi üzerine, iki taraf arasında 6 Ağustos 1828'de bir sözleşme yapıldı. Eylül ayı başında da Fransızlar Mora'ya asker çıkartarak işgal ettiler. Navarin olayından sonra büyük askeri güç ve moral kaybeden Osmanlı Devleti'nin bu durumundan istifade etmek isteyen Rusya, 1828 Nisan'ında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

Batıdan ve doğudan iki cephe açan Ruslar doğudan Erzurum'a, Batıdan ise Edirne'ye kadar ilerlediler. Edirne'nin de düşmesi üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında Edirne'de yapılan görüşmelerden sonra 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalandı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanmış, şartları en ağır antlaşmalardan biri olan "Edirne Antlaşması" ile Osmanlı Devleti, Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul ediyordu.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı

Kavala Ayanı Hüseyin Ağa'nın yeğeni, Derbent Ağa'sı İbrahim Paşa'nın oğludur. Milliyeti konusunda Türk tarihçileri ihtilaf halinde olsa da Arnavut olduğu pek çok kaynakla sabittir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, daha önceden kurduğu planı uygulamaya sokarak 1831'de oğlu İbrahim Paşa'yı bir bahane ile güçlü bir ordunun başında Suriye'ye gönderdi. Akka kalesini alan İbrahim Paşa, üzerine gönderilen Ağa Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenerek Halep ve Adana'yı aldı ve Konya önlerinde de Sadrazam Hurşit Paşa'yı mağlup ederek Kütahya'ya kadar ilerledi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa karşısında dayanamayacağını anlayan Babıali, Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Rusya'nın Boğazlara inmesinden rahatsız olan İngiltere ve Fransa da işin içerisine girdi ve mesele uluslararası bir boyut kazandı. Sonuçta Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ilerlemesi durdurularak barış yapıldı ve kendisine Suriye ve Adana valilikleri verildi (1833).

II. Mahmut'un ölümü üzerine Abdülmecit'in tahta çıkmasından hemen sonra Kaptan-ı derya Firari Ahmet Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmesi yeniden Avrupalı büyük güçlerin müdahalesine yol açtı. Sonunda Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Suriye'den çekilmek ve padişahın hükümlerini haklarını tanımak karşılığında ailesinin Mısır ve Sudan üzerindeki irsi valiliğini kabul ettirdi (1841).

Girit İsyanı

İlk Girit isyanı 1770 yılında Rusların tahrikleri sonucu başladı; ancak isyan kısa sürede bastırıldı. 1821 Yunan isyanına paralel olarak Girit'te yeni bir ayaklanma başladı. Bu isyan sırasında binlerce Türk ve Müslüman öldürüldü. İsyan, 1825 yılında 60 gemi ve 16 bin askerle adaya gelen İbrahim Paşa tarafından bastırıldı.

Mora ve Girit isyanlarının bastırılmasından sonra Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini isteyen Rus, İngiliz ve Fransız donanmaları, savaş ilan etmeden ani bir baskınla Navarin'de Türk donanmasına saldırdılar. 1827 yılında gerçekleştirilen bu saldırıda 57 Türk gemisi batırıldı ve 8000 asker öldürüldü. Bunun ardından 8 Mayıs 1828'de Rusya, Osmanlılara savaş ilan etti. Savaş sonunda 1830 yılında imzalanan Londra Protokolü ile Batılı devletlerin himayesinde bağımsız Yunanistan kuruldu. Hemen sonra Girit'te ayaklanma başlatıldı. İlhak amaçlı isyan kısa sürede bastırılmasına karşın, 1841 yılında yeni bir isyan başladı. Bu isyanın da bastırılmasından sonra, bu kez 1859 yılında enosis amaçlı yeni bir ayaklanma çıktı; ancak bu da bastırıldı. Bütün bu isyanlarda perde gerisindeki kışkırtıcı güç İngiltere, Rusya ve Fransa desteğindeki Yunanistan'dı.

1864 yılında İngiltere tarafından Yedi Adanın Yunanistan'a verilmesinden sonra enosis hevesleri artan Girit Rumları, Yunanistan, Rusya, İngiltere ve Fransa'dan gördükleri silah ve para yardımına güvenerek 1866 yılında yeniden ayaklandılar. ... Osmanlı Devleti, 1866 yılı sonuna doğru sert önlemlere başvurarak ayaklanmayı bastırdı.

Batılı devletlerin baskılarına boyun eğen Osmanlı Devleti, Şubat 1869'da Girit sorunu hakkında Paris Konferansı diye bir konferans toplanmasını ve bu konferansa katılmayı kabul etti. Konferansın 18 Şubat 1869'da aldığı kararlara göre, Yunanistan ile Osmanlılar arasında yeniden diplomatik ilişkiler kuruldu ve Girit'e verilen muhtariyet, Batılı devletler tarafından biraz daha genişletildi.

Ekim 1878'de varılan bir anlaşmaya göre adanın valisinin bir Rum olması kabul edildi. Vali muavini de bir Türk olacaktı. Meclis'te 80 Rum üyeye karşılık, 30 Türk üye bulunacaktı. Türkçe yanında Rumca da resmi dil olacak, cinayetler işleyen isyancılar için af ilan edilecek ve ada gelirleri ikiye bölünecekti. Batılı devletlerin baskılarıyla getirilen bu düzen ancak 10 yıl yaşayabildi.

Yunanistan, 1889 yılında Enosisçileri desteklemek için müdahale hazırlıklarına başladı. ... Saldırıların Türklere yönelmesi üzerine adaya 40 bin asker gönderen Osmanlı yönetimi ayaklanmayı bastırdı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra çeşitli önlemler alan Osmanlı yönetimi, 1 Aralık 1889'da Girit Meclisi'ni tatil etti. 1895 yılında Osmanlı Devleti'nin çeşitli iç ve dış sorunlarını fırsat bilen Yunanistan, Girit Rumlarını enosis için yeniden ayaklanmaya teşvik etti.

Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin baskılarına karşı daha fazla direnemeyerek, Batı tarafından hazırlanan önerileri 4 Eylül 1896'da kabul etti. Batılı devletler, Girit'e tam bir muhtariyet verilmesi için padişaha baskı yaptılar. Buna karşılık adanın hiçbir zaman Yunanistan'a bağlanmayacağına dair güvence verdiler. Bu konuda verdikleri güvenceleri sağlamak için İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Girit'e üsleneceklerdi. Bu çerçevede 18 Aralık 1897'de Batılı devletler Girit'e özerklik verdiler. Böylece Türkler, 1897 savaşını kazanmalarına karşın Girit'i kaybetti.

Son adımı atmak için fırsat kollayan Girit Rumları ile Yunanistan, bekledikleri fırsatı 1909 yılında yakaladılar. 1909'da, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamasını fırsat bilen ada Rumları, Girit'in de Yunanistan'a ilhak edildiğini açıkladılar.

Cidde ve Suriye Ayaklanmaları

19. yüzyılda çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini olumsuz yönde etkileyen ayaklanmaların bir kısmı din ve mezhebe dayanmıştır. Genellikle Osmanlı tebaasından ayrı dindeki topluluklar arasında çıkan ayaklanmalar, devlet yönetimine karşı olmamakla beraber devleti meşgul etmiş ve yıpratmıştır. Suriye'de yaşayan halkın çoğunluğu Müslüman'dı ve İslam mezhepleri dışında kalan Dürziler Suriye'de önemli bir cemaat oluşturuyorlardı. Cidde de bir kıyı şehri olarak bu tür özellikler gösteriyordu. Üstelik İngilizlerin ve Fransızların himayesinde önemli bir Hıristiyan kesim vardı. Suriye'de yaşayan Hıristiyan mezheplerinden biri olan Marunilerle Dürziler arasında zaman zaman çatışmalar oluyordu.

Osmanlı Devleti, esaslarını yabancı devletlerin tespit ettiği 1856 İslahat Fermanını ilan edince Müslümanlarla hukuk açısından eşit hale gelen Maruniler hızla teşkilatlanmaya başladılar. ... Asıl amacı, çeşitli ırk ve mezhepten olan

tebaa arasında eşitlik sağlamak olan bu ferman, Cidde ve Suriye'de Müslümanlarla Hıristiyanların birbirlerine karşı tavır almaları için zemin hazırladı.

Cidde Ayaklanması:

İlk tepki 15 Temmuz 1858'de Cidde'de ortaya çıktı. Büyük bir halk topluluğu, isyan çağrılarını uyararak Hıristiyan halk üzerine yürüdü. ... Devlet, Cidde olaylarının önüne geçemiyordu. Bu durumu fırsat bilen İngiltere ve Fransa, birlikte hareket ederek Cidde'ye savaş gemilerini gönderdiler. Şehri topa tuttıkları gibi, olaylardan dolayı suçlu saydıkları 10 kişiyi de idam ettiler.

İngiltere ve Fransa'nın intikam amacı ile şehri topa tutmaları ve adam asmaları, Müslüman halk ve bilhassa Dürziler arasında tepki yarattı. Bu durum Suriye'nin Müslüman halkı üzerinde de etkisini gösterdi.

Suriye Ayaklanmaları:

Suriye'de Dürzilerin Hıristiyanlar aleyhine hareketleri Mayıs 1860'da başladı. ... Mayıs ayının sonunda Sayda ve Matn bölgesinde, Said Canbolat ve Hattar Ahmet'e bağlı Dürziler, Marunilere karşı harekete geçtiler. Hayran ve Cebel'de bulunan Dürziler de Hasbeya, Raşeye, Zahle ve Dayral Kamer'de soykırıma giriştiler.

Nihayet Avrupa devletlerince de sevilen ve tanınan bir kişi olan Fuat Paşa Beyrut'a gönderildi. Fuat Paşa Dürzileri şiddetle cezalandırdı adam öldürenlerden 56 kişiyi idam ve ayaklanmalara katılan 111 askeri kurşuna dizdirdi. Bu ayaklanmalardan zarar gören Marunilere tazminat verilmesi için de Dürzilerden ve ayaklanmaya katılan halktan özel bir vergi aldı.

Lübnan'da tek bir kaymakamlık kurulmasına ve kaymakamın Hıristiyanlardan seçilmesine karar verildi ve karar, 9 Haziran 1861 Lübnan Nizamnamesi adı altında imzalandı.

Arabi Paşa Ayaklanması

Arabi Paşa Ayaklanması, Mısır'da sömürgeleşmeye karşı Arabi Paşa önderliğinde 1882 yılında çıkan ayaklanmadır. Slogan olarak "*Mısır Mısırlılarındır*" kullanılmıştır.

Birbirinden farklı dört unsur Arabi Paşa'nın çevresinde toplanmıştır:

- Batı örneği anayasa ve bunun yol açacağına inandıkları canlanmayı bekleyen küçük liberal reformcular.
- Hıristiyanlığın yayılmasından ve yönetici sınıfının dini ihmalciliğinden tedirgin olan tutucu Müslümanlar.
- Ülkeden yabancıları atmak bahanesiyle eski ekonomik ayrıcalıklarını korumak için mücadele eden hoşnutsuz toprak sahipleri.
- Batılı güçler tarafından uygulanan "askerlik örgütünü asker sayısını azaltarak yeniden düzenleme" politikası altında ezilen albaylar.

Aynı amaçta birleşmiş görünseler de bu birbirlerinden çıkarları temelde çok farklı olan grupların varlığı, Mısır politikasını Nasır dönemine kadar sürekli etkileyecektir.

Bu ayaklanmayı takiben İskenderiye topa tutulmuş ve 1882 yılında Mısır'ın tümü İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiş ve Mısır yarı-sömürge durumuna düşmüştür. İngiltere bu rejimi 1914 yılına kadar sürdürmüştü ve Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına Almanya'nın yanında girince İngiltere bu devleti manda yönetimi altına almıştır.

31 Mart Vakası

Yeni Osmanlılara meşrutiyet ilan etme sözü vererek V. Murat'ın yerine tahta çıkarılan II. Abdülhamit, daha sonra ilk fırsatta Anayasa'yı askıya alıp meclisi feshetti ve 30 yılı aşan bir süre Osmanlı İmparatorluğunu tam bir otoriteyle yönetti.

Kimilerine göre "İmparatorluğu batıran" kimilerine göreyse "kurtaran" Kızıl Sultan, Birinci Meşrutiyet'ten sonra İkinci Meşrutiyet'i de bir kenara koymaya kalkıştı ama başarılı olamadı ve tahttan indirilerek Selanik'e sürgüne gönderildi.

Seçimler gerçekleştirildi ve 17 Aralık 1908'de padişahın nutkuyla Meclis açıldı. Artık İkinci Meşrutiyet dönemi başlamıştı ama bir yandan da son derece ilginç bir tablo ortaya çıkmıştı. Perde arkasındaki iktidar partisi gibi devletin başındaki padişah da gizlice faaliyet yürütüyordu. Abdülhamit el altından taraftarlarının örgütlenmesini sağlıyor ve Makedonya'daki askeri ve sivil örgütlenmeye İstanbul'da aynı türden bir örgütlenmeyle karşı çıkmaya hazırlanıyordu.

"İslam Birliği" diye bir cemiyet kurulmuştu ve padişahın oğlu Mehmet Burhaneddin'in de içinde yer aldığı bu örgüt, meşrutiyete karşı kampanya yürütmeye başlayacaktı. Siyaset anlayışında İslam'a özel bir yer veren ve ilk kez "Halife" unvanını uluslararası politikada bir araç olarak kullanmaya çalışan Abdülhamit'e İslamcılarının sahip çıkması doğaldı. İstanbul'daki ordu birlikleri içinde de Abdülhamit yanlısı bir örgütlenme hızla yaygınlaşıyordu. Artık iktidara daha yakın olmak için yeterince hazırlandığını düşünen İttihat ve Terakki, Şubat 1909'da Kamil

Paşa'nın yerine kendi adamları olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığa getirilerek hükümeti kurmasını isteyince Abdülhamit yanlısı hareket de daha açık faaliyete geçti. "Makedonya Cuntası" kendi iktidarını kuruyor ve İslam'ı tasfiye ederek "memleketi gavurlara teslim etmeye" hazırlanıyordu.

Sonuçta eski Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te, miladi takvime göreyse 13 Nisan 1909'da bir kısım öğrenci, asker ve halktan insan sokaklara dökülerek gösterilere başladılar. Meclisi basarak bazı mebusları tartaklayıp, ikisini de öldürdüler. Şeriatı uygun bir yönetim ve Halife-Sultan'ın yetkilerine saygı gösterilmesini istiyorlardı.

Arkasında kendisinin olduğundan kuşku duyulmayacak bu ayaklanmayı gerekçe gösteren Abdülhamit, has adamlarından Ahmet Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirerek yeniden politik inisiyatifi eline aldı.

Meşrutiyetin silahlı gücü durumundaki Selanik'teki Üçüncü Ordu Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a doğru yola çıktı ve ayaklanmadan iki hafta sonra 24 Nisan'da İstanbul'a gelerek birkaç küçük çatışmanın ardından durumu kontrolü altına aldı. Artık başkent İttihat ve Terakki'nin Rumeli subaylarının elindeydi ve kendilerine daha güvenli olan bu kadrolar Abdülhamit'i tahttan indirecek adımı da bu kez atacaktı.

Başına gelecekleri gören Abdülhamit hemen hükümeti azlederek bir kez daha zamana oynadı ama artık çok geçti. Şeyhülislam'dan gereken fetva alındı ve 33 yıl sonra, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilen Sultan İstanbul'da kalırsa entrikalarına devam edeceği bilindiği için hem İstanbul'dan uzak, hem de meşrutiyetin mayalandığı ve İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki bir kente, Selanik'e sürgün edildi. 1912'ye kadar burada ikamet eden Abdülhamit daha sonra Beylerbeyi Sarayı'na getirilecek ve 1918'deki ölümüne kadar burada "kafes hayatı" sürdürmek zorunda kalacaktı.

Babialı Baskını

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 23 Ocak 1913 günü düzenlenen hükümet darbesidir.

Osmanlı hükümeti Balkan devletleriyle Londra'da masaya oturdu. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesini öne süren büyük devletler, bir Osmanlı eyaleti olan Bulgaristan'ın işlerine açıktan açığa karışmayı hak görüyorlardı. Büyük devletler Babialı'ya bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a ve Ege adalarının kendilerine bırakılmasını istediler. Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan ve ileri gelen devlet adamlarının katıldığı Şura-yı Umumi durumu görüştü. Balkan Savaşı'nın ilk evresinde alınan yenilgiler ertesi Kamil Paşa hükümeti Londra Konferansı'nda önerilen Midye-Enez sınırını kabule yanaşıyordu. Osmanlı ordusunun Lüleburgaz ve Kırklareli'nde de yenilişi hükümeti büsbütün çıkmaza sokmuştu.

Bu sırada İttihatçılar iktidarı tekrar ele geçirmek için harekete geçtiler. Balkan Savaşı'ndaki yenilgileri ve Edirne'nin Bulgaristan'a terk edilmesini fırsat bilerek hükümete karşı darbe planladılar. ... 23 Ocak 1913 günü Enver Paşa ve İttihatçı fedailerden Yakup Cemil'in başı çektiği grup ... Kabine toplantı halindeyken Enver Paşa ve yanındakiler Babialı'ya girdiler. ... Harbiye Nazırı Müşir Nazım Paşa gürültü üzerine kabine toplantısından balkona çıkıp baskıncılara karşı direnirken Yakup Cemil tarafından alınandan vuruldu.

II. BÖLÜM ERMENİ İSYANLARI

Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları

Osmanlı'nın çöküntü dönemine girmesini takiben Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun teşvikiyle, imparatorluğu oluşturan milletler birbiri ardına bağımsızlık mücadelesine girişmişler ve bunda başarı sağlamışlardı. Bu gelişmeler Ermeniler için de örnek teşkil etmiş, onlar da Osmanlıları parçalamak isteyenlerin maddi ve manevi desteğiyle yer yer ayaklanmalar başlatmışlardır.

Bu dönemde dünya güç dengesinde giderek daha önemli bir devlet olarak ortaya çıkan Çarlık Rusya'sı Osmanlı topraklarını bir doğal yayılma alanı olarak kabul etmekte ve Osmanlıların sırtından güneyde sıcak denizlere açılma hedefini gütmekteydi. Bu hedefe ulaşmak kullandığı başlıca araçları savaşların yanı sıra, Osmanlı yönetimi altındaki Hıristiyan toplumların hamisi rolünü oynamaktı.

Diğer taraftan dönemin diğer iki başlıca gücü olan İngiltere ve da Osmanlı Ermenilerini Protestanlık ve Katolikliğe kazandırmak amacındaydı ve bu amaçla İstanbul'da 1830'da Ermeni Katolik, 1847'de Ermeni Protestan kiliselerini kurdurmışlardı. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Ermenilerine ve diğer Hıristiyan toplumlara gösterdikleri bu ilginin gerisinde, azınlıkları himaye görüntüsü altında Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edebilmek ve imparatorluğu parçalamak amacı yatmaktaydı.

Ermenilere bu güçlerce Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devletinin kurulması vaat edilmişti. Halbuki söz konusu

dönemde bu bölgedeki Ermeni nüfusu bölge genel nüfusu içinde ancak % 15 oranında bir yer işgal etmekteydi.

"Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin 1863 yılında ilanında sonra patrikler, daha çok milli ve siyasi cephelerde çalışmaya başlamışlardı. Bu nizamname, Ermenilerce muhtariyet için bir adım olarak kabul edilmiş, Lübnan-olayları dolayısıyla gerçekleşen Avrupalı devletlerin müdahalesi genişlerse, bu müdahalenin kendileri için de faydalı olacağı ümidi uyanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsız Ermenistan için başlatılan isyanlar (1780-1862 yılları arasında) bir sonuç vermemişti.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Ermeniler için iki yol görünmektedir:

- a. Osmanlı Devleti'ne sadık kalmak,
- b. İmparatorluk içindeki diğer Hıristiyan toplumların hareketlerini takip ederek çalışmak ve Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlıların barış istemeleri üzerine 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne'de yapılan mütareke ile sona ermiş, barış şartları ise Ayastefanos'ta (Yeşilköy) tespit edilmişti. ... Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde geçen "Ermenistan" tabiriyle böyle bir ülkenin varlığı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiştir. Ancak bu anlaşma yürürlüğe girmemiştir.

1909 yılında İstanbul'daki 31 Mart Vakası'nın akabinde, devletin geçici olarak hükümete kalması Ermenilere aradıkları fırsatı vermiştir. Adana'da ... 14 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen Ermeni isyanı, Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekerek müdahalelerini sağlamak ve Adana, Maraş, Mersin ve İskenderun'da Hınçakların da yardımları ile bir Ermeni Devleti kurmak amacı ile yapılmıştır. 13 gün süren Adana olaylarında 20.000'e yakın Türk ve Ermeni ölmüş(tür).

Erzurum İsyanı ... 20 Haziran 1890'da çıkarılmıştır.

Kumkapı Gösterisi

Ermeni komitelerinin propaganda aracı olarak kullandıkları en önemli olaylardan biri Kumkapı Gösterisi'dir. Hınçak'ın İstanbul'da, sırf adalet istemek amacıyla silahsız olarak yaptıklarını öne sürdükleri bu gösteriyi...

1. Sason İsyanı

İsyanlarıyla ün salan Sason, o zamanki sivil teşkilata göre, yüzden fazla köyü olan, idari ve adli işler yönünden Siirt'e bağlı bir ilçeydi.

Ermeniler 3 bin kişi olarak Anduk Dağı'nda toplandılar. Aralarında beş-altı yüzü Muş kasabasını sarmak istediler. Bu amaçla Muş güneyinden Delicen aşiretine hücum ettiler. Bunlardan bir kısmını öldürdüler, mallarını aldılar. Ellerine düşen bütün Müslümanların dini inançları aşağılandı ve kendileri korkunç şekillerde öldürüldü. Bu asiler Muş yakınındaki düzenli askere karşıda saldırıda bulundular fakat oradaki askeri kuvvetin çokluğu yüzünden Muş kasabasını işgal edemediler.

Ağustos sonuna doğru Ermeniler, Muş yakınında Kürtlere hücum ederek Gülli-Güzet ile beraber iki-üç köyü yaktılar.

Zeytin İsyanı

Zeytin'da Hınçakların çıkardığı en önemli isyan, 1895 Temmuz'unda gerçekleşmiştir. ... Hınçak komitesinden isyan çıkarmak için gönderilen Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Melek ve Garubet adlarındaki Hınçak propagandacıları olduğu anlaşılmıştır. Kendileri Zeytin'lulara silahlanmalarını, etraftaki Türklere, askeri kuvvetlere, önemli kasabalara saldırmalarını söyleyerek gereken silah ve paranın komite tarafından gönderilmekte olduğunu, hareket başlar başlamaz İngiliz filosunun da Mersin ve İskenderun'a geleceğini bildirmişlerdi.

16 Eylül 1895'de Zeytin isyancılarının, köy temsilcilerinin de içinde buldukları 100 kişilik bir Ermeni heyeti Karanlık Dere'de toplanarak isyanın çıkarılma şeklini kararlaştırmışlardır. Bu karar üzerine her tarafta birden isyanlar başlamış, telgraf telleri kesilmiş, iki bini silahsız, dört bini silahlı Zeytin'lu saldırılara başlamıştır. Kışla ve hükümet konağını saran isyancılar, kaymakam, 50 subay, 600 er ve kumandanları esir etmişlerdi.

Zeytin askerler tarafından kuşatılmış, ancak tam sonuç alınacağı sırada İstanbul'daki elçiler, Zeytin Ermenileri hakkında hükümete arabuluculuk teklifinde bulunmuşlardı. Saray bu teklifi kabul etmiş ve hareket durdurulmuştur. Elçiler, Halep'teki konsoloslarını müzakereye memur etmişlerdir. Altı devlet konsolosu 1 Ocak 1896'da Zeytin'a girmiş ve 28 Ocak'ta Zeytin asileriyle barış yapılmıştır.

Van İsyanı ... 1895'te 14 Haziran'ı 15 Haziran'a bağlayan gece patlak vermiş(tir).

II. Sason İsyanı

Sason'da 8 Ağustos 1895'teki ilk darbe netice vermeyince, Taşnaklar ikinci darbeyi 1897 Temmuz'unda vurmak istemişlerdi.

Osmanlı hükümeti 1901 yılında Sason'un idaresini düzene koymak için Taluri ve Şenik Tepeleri'nde kışla yapmaya karar vermiş, Ermeniler bu projeye karşı çıkmışlardı. Antranik'in yönetimindeki çetelerle mücadele fiilen bu tarihte başlamıştır. Ancak asıl isyan 1903 yılının sonlarından itibaren bölgede her tarafa yayılmaya başlamıştır. 13 Nisan 1904'te asiler üzerine asker sevk edilmiş, bunun üzerine asiler fazla tutunamamışlardır.

Yıldız Suikastı

Taşnakların Türkiye'deki son teşebbüsleri Abdülhamit'e yapılan suikasttır.

Adana Olayı

Günlerce süren Ermeni tahrikinin ardından Ermeniler iki Müslüman gencini öldürüp, katili de teslim etmemekte ısrar edince hadiseler çığ gibi büyümüş ve yayılmış, Müslümanlarla Ermeniler 3 gün boyunca fiilen sokak sokak çarpışmışlardı.

Cemal Paşa anılarında, Adana olayında 17.000 Ermeni ve 1.850 Müslüman öldüğünü ... yazmaktadır.

II. Van isyanı

Ermenilerin 1. Dünya Savaşı sırasında çeşitli bölgelerde çıkardıkları isyanlar içinde sonuçları bakımından en önemlisi II. Van İsyanı olmuştur. O dönemde Van'da Türk, Ermeni, Nasturi ve Keldani cemaat arasında İttihat ve Terakki, Taşnaksutyun, Ramgavar, Hinçak, Parti Serakan, Parti Karsakan adlarında 4 parti ve 2 hayır derneği bulunmaktadır.

Ermeni komitacıları, Van ve çevresinde savaşın çıkışından itibaren başlattıkları terörü daha da arttırmışlardır. Özellikle Mahmudiye'de Müslümanları toplu halde katletmiş ve camileri ahıra çevirmişlerdi.

Osmanlı Devleti o günlerde Çanakkale'de ve Irak'ta ölüm-kalım savaşı vermekte, Van bölgesinde bulunan askerlerse Rusların Kafkaslardan yaptıkları saldırılara karşı savaşmaktaydı. Bu durumu değerlendiren Ermeni çeteleri, 15 Nisan 1915'te önce Van çevresinde, 17 Nisan'da Şatak'ta (Çatak), 18 Nisan'da Bitlis'te ve 20 Nisan'da Van'ın merkezinde büyük bir ayaklanma başlatmışlardı. ... Bu arada Çölemerik'te de Nasturiler ayaklanmışlardı.

Van Valisi Cevdet Bey, Rus-Ermeni baskısı karşısında tutunamayarak 16/17 Mayıs gecesi çekilmiş; böylece Van, Rus ve Ermenilerin eline geçmiştir. Ermeniler şehir ve çevre halkından yüzlerce kişiyi katletmişlerdi. Bu durum, Alman Büyükelçisi Wangenheim tarafından Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 10 Mayıs 1915 tarihli telgrafta şöyle bildirilmiştir: "*Van vilayetindeki Ermeniler ayaklanmışlar, Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmişlerdir. Kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce devam eden sokak muharebeleri sonunda şehir asilerin eline geçmiştir. 17 Mayıs 1915'te de Van Ruslar tarafından işgal edilmiş, Ermeniler düşman tarafına geçmiş ve Müslümanları katle başlamıştır. Bitlis istikametine doğru 80.000 Müslüman kaçmaya başlamıştır.*"

Ermenilerin bu ihanetleri yüzünden Osmanlı ordusunun ikmal yolları kesilmiş, askere yiyecek ve cephan taşıyan kollar ise Ermeniler tarafından vurulmuştur. Böylece Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmış ve saldırıya geçen Ruslar Erzurum, Bitlis ve Trabzon'u a işgal etmişlerdi.

Katledilenler Müslümanlar olmasına rağmen, Ermeni Patriği Ermenilerin tecavüze uğradığı iddiasında bulunmuştur. Türk hükümeti batılı devletlerin baskısına uğramamak için bir araştırma komisyonu kurmak zorunda kalmıştı. Sivas, Van, Erzincan ve Erzurum yörelerinde yapılan incelemeler sonucunda, patriğin öldürüldüğünü iddia ettiği Ermenilerin sağ olduğu belirlenmiştir.

Ermeni İsyanları ve Osmanlılar

Prof. Dr. Justin Mc Carthy

Bir grup olarak Ermenilerin hayatları iyileşirken Müslümanlar modern çağ tarihinin en büyük acılarından birini yaşadılar: 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Boşnaklar Sırp katliamına maruz kaldı; Çerkezler, Abazalar ve Lazlar Ruslarca öldürüldüler ve yurtlarından sürüldüler. Türkler; Ruslar, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırpalar tarafından öldürüldüler ve yurtlarından çıkarıldılar. Yine de Müslümanların çektiği bütün bu acıların ortasında Osmanlı Ermenilerinin siyasal konumu sürekli iyileşmeye devam etti. Önce Hıristiyanlar ve Yahudiler için eşit haklar, yasayla teminat altına alındı. Eşit haklar giderek bir gerçek olarak hayata da geçirildi. Hıristiyanlar devlette yüksek kademelerde görev aldılar. Aralarından büyükelçiler, hazine yetkilileri, hatta dışişleri bakanları çıktı. Aslında güçlü Avrupa devletleri onların lehine müdahalelerde buldukları için birçok yönden Hıristiyanlar Müslümanlardan daha geniş haklara sahip oldu. Avrupalılar Hıristiyanlar için özel muamele istediler ve istediklerini aldılar. Müslümanların ise bu gibi avantajları yoktu.

İşte Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'na böyle bir ortamda isyan ettiler. Yüzyıllarca süren bir barış, ekonomik üstünlük ve sürekli iyiyeye giden bir siyasal konum. Böyle bir ortamın isyan nedeni olması beklenemez.

Bunun nedeni her şeyden önce Ruslardı. Hıristiyanların ve Müslümanların nispi bir barış içinde yaşaya geldiği bölgeler, Rusların Kafkasyalı Müslümanların topraklarını istila etmesiyle parçalandı. Ermenilerin çoğu muhtemelen tarafsız kaldı; ancak kayda değer sayıda Ermeni de Rusların yanında yer aldı. Ermeniler casusluk yaptılar, hatta Ruslara silahlı askerlerden oluşan birlikler verdiler. Ermenilerin bundan sağladıkları önemli çıkarlar vardı. Ruslar 1828 yılında günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Erivan'ı aldı, Türkleri oradan çıkardı ve Türk topraklarını vergi bile almadan Ermenilere verdi.

Müslümanların zorunlu sürgüne tabi tutulmaları Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerine kadar devam etti: 300.000 Kırım Tatarı, 200.000 Çerkez ve Abaza, 40.000 Laz ve 70.000 Türk. ... 1878 barış antlaşması sonucunda Kuzeydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlılara geri verildi. Ruslara yardım etmiş olan Ermeniler kendilerinden intikam alınacağından korkarak kaçtılar.

Hem Müslümanlar hem de Ermeniler, Rus istilaları sırasındaki olayları unutmamışlardı. Ermeniler Ruslar kazanırsa daha kolay zenginleşeceklerini gördüler. Bedava toprak edinme umudu -bu toprak Müslümanlardan çalınmış olsa bile- Ermeni çiftçileri harekete geçiren güçlü bir dürtüydü. Ayaklanan Osmanlı Ermenileri Rusya'nın şahsına kendilerine güçlü bir hamî bulmuşlardı. Rusya ayrıca isyancıların ayaklanmayı örgütlemelerini ve Osmanlı İmparatorluğu'na gizlice inan ve silah sokmalarını sağlayan bir üs durumundaydı.

Müslümanlar biliyorlardı ki eğer Ruslar Ermenilerin koruyucu meleği ise Müslümanların da iblisiydi. Ne zaman Ruslar zafer kazansa topraklarını ve canlarını kaybettiklerini görmüşlerdi. Ruslar yeniden gelecek olurlarsa neler olacağını biliyorlardı. Ermenilerin Rusların safında olduğunu da görebiliyorlardı. Böylece 800 yıllık barış içinde birlikte yaşamın sonu geldi.

Rus Ermenileri milliyetçi ideolojilerini Doğu Anadolu'ya getirinceye dek Ermeni isyanı Osmanlı Devleti için gerçek bir tehlike teşkil etmemişti. Başka partiler var olsa da Ermeni isyanına iki parti önderlik etti. Bunların birincisi olan Hınçak İhtilalci Partisi -ki kendilerine Hınçaklar denir- Rusya'dan gelen Ermeniler tarafından 1877'de İsviçre'nin Cenevre kentinde kuruldu. Bu partilerin ikincisi olan Ermeni İhtilalci Federasyonu -yani Taşnaklar- 1890'da Tiflis kentinde kuruldu. İki parti de Marksist'ti. İkisi de şiddete dayanan yöntemler kullanıyordu. Hınçak ve Taşnak parti bildirgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ihtilal çağrısı yer almıştı.

Bu bakımdan Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'daki milliyetçi ihtilalcilere çok benziyorlardı. Öte yandan Yunanlı ve Bulgar ihtilalcilerin aksine nüfus yapısı Ermeniler için sorundu. Yunanistan'da nüfusun çoğunluğu Yunanlı, Bulgaristan'da ise Bulgar'dı. Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri topraklarda ise Ermeniler oldukça küçük bir azınlıktı. "Osmanlı Ermenistan'ı" olarak adlandırılan "Altı Vilayet'in (Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Erzurum) nüfusunun sadece yüzde 17'si Ermenilerden oluşuyordu. Bu bölgede nüfusun yüzde 78'i Müslüman'dı. Bu durum Ermeni ihtilalciler açısından önemli sonuçlar doğuracaktı; çünkü ihtilalcilerin istediği Ermenistan'ın yaratılabilmesi için tek yol, orada yaşayan Müslümanların bölgeden çıkarılmasıydı.

Osmanlılar hala Rusya'yla yapılan 1877-78 savaşının yol açtığı müthiş kayıplardan dolayı sıkıntı içindeydi. Kapitülasyonlar, borçlar ve av peşindeki Avrupalı bankacılar yüzünden hala sıkıntı çekiyorlardı. Ayrıca, kabul etmek gerekir ki Osmanlılar ekonomi yönetimini iyi bilmiyorlardı. Bunun sonucunda, bu ihtilalcilerle savaşmak ve Kürt aşiretlerini dizginlemek için gerekli yeni polis ve askeri birlikleri destekleyecek para yoktu. Doğu'daki asker ve jandarma sayısı hiçbir zaman yeterli olmamıştı ve bu insanlar çoğu kez maaşlarını aylarca alamamaktaydı. Bu kadar az parayla asileri yenmek imkansızdı.

Ermenileri isyancıya dönüştürebilmek için önce bu insanların olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı duydukları bağlılığın yok edilmesi gerekiyordu. İsyancılar, Ermenilerin en büyük sevgi ve saygıyı ihtilale karşı değil kiliseye karşı duyduklarını gördüler. Bu yüzden Taşnak Partisi kiliseyi etkin bir biçimde kendi kontrolü altına almaya azmetti. Ancak din adamlarının büyük kısmı dinsiz Taşnak'lara destek vermiyordu. Kilise ancak şiddet kullanarak geçirebilirdi. ... Taşnak'lara karşı çıkan kilise görevlilerine ne oldu? Köylerde ve kentlerde rahipler öldürüldü.

Sonuçta Osmanlıların isyancıları gereken şekilde cezalandırması neredeyse imkansız hale geldi. Avrupalılar, Osmanlıların Ermeni ihtilalcilerinin faaliyetlerini kabul etmesini istediler. Ama bu faaliyetler Avrupalıların kendi ülkelerinde olmasına asla katlanamayacakları türdendi. Taşnaklar Osmanlı Bankası'nı işgal ettikleri zaman Avrupalılar onların serbest bırakılmasını sağladı. Avrupa ülkelerinin büyükelçileri Osmanlıları Zeytun'daki isyancıları affetmeye mecbur etti. II. Abdülhamit'i öldürmeye teşebbüs edenler için af çıkarılmasını onlar sağladı. Rus Konsolosu, Rus vatandaşı oldukları için Taşnak isyancıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına izin vermedi. Osmanlıların yargılanıp hüküm giymelerini sağladığı birçok isyancı daha sonra serbest bırakıldı; çünkü Avrupalılar

bu isyancı ve katillerin affedilmesini istediler ve padişahı tehdit etme anlamına gelecek sözlerle bu isteklerini kabul ettirdiler.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu'da uğradığı kayıplar iki etkenden kaynaklandı. Bunların ilki Enver Paşa'nın felakete sonuçlanan Sarıkamış taarruzuydu. Enver'in Aralık 1914'teki Rusya taarruzu her bakımdan felaket oldu. Rusya'ya saldıran 95.000 Türk askerinden 75.000'i öldü. İkinci etken ise Ermeni isyanıydı.

Ermeni milliyetçiler çoğu kez şu iddiayı ileri sürmüşlerdir: Osmanlıların tehcir emri vermelerine sebep Ermeni isyanı değildi. Kanıt olarak da tehcir emrinin Mayıs 1915'te yani aşağı yukarı Van'ın Ermenilerce ele geçirildiği tarihte yayınlanmış olduğunu hatırlatırlar. Bu iddianın ardındaki mantığa göre, Osmanlılar tehciri o tarihten bir süre önce tasarlamış olmalıydılar; dolayısıyla isyan tehcirin nedeni olamazdı. Osmanlıların tehcir olasılığını düşünmeye Mayıs 1915'ten bir kaç ay önce başlamış oldukları doğrudur. Mayıs 1915'in Ermeni isyanının başlangıcı olduğuysa doğru değildir. İsyân bundan çok önce başlamıştı.

Taşnak liderleri bile Taşnakların Rusların müttefiki olduğunu açıkça kabul ediyorlardı. Hovhannes Katcaznuni, yani Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendisi de Taşnak olan cumhurbaşkanı, savaşın başındaki planlarının Rusya ile ittifak olduğunu söylemiştir. 1910'dan beri ihtilalciler Doğu Anadolu'nun her yerinde broşürler dağıttılar. Birbirinin aynı olan bu broşürlerde Ermeni köylerinin nasıl bölgesel komutanlıklar meydana getirmek üzere örgütlenecekleri ve Müslümanların köylerine nasıl saldırılacağı anlatılıyor ve gerilla savaşının incelikleri hakkında bilgi veriliyordu.

Savaştan önce Osmanlı Ordusu'nun istihbarat birimleri Taşnakların planları hakkında raporlar gönderdiler: Taşnaklar bir yandan Osmanlı devletine bağlı olduklarını ilan ederken bir yandan da kendilerini destekleyenlerin silahlandırılması işine hız vereceklerdi. Savaş ilan edilirse Ermeni askerler Osmanlı Ordusu'ndan firar edip silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılacaklardı. Eğer Osmanlılar Ruslara galip gelmeye başlarsa Ermeniler hiçbir şey yapmayacaklardı. Ama bunun aksi olur da Osmanlılar geri çekilmeye başlarsa Ermeniler silahlı gerilla çeteleri oluşturup plana göre saldırılarda bulunacaklardı. Osmanlı istihbaratı yanılmamıştı. Çünkü bütün bunlar aynen oldu.

Osmanlılar ancak Ermeni isyanının başlangıcından yedi ay sonra (26-30 Mayıs 1915) Ermeniler için tehcir emri verdiler.

III.BÖLÜM KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

1. Düzce Ayaklanması (13 Nisan — 31 Mayıs 1920)

Düzce yöresinde baş gösteren bu ayaklanmalar bir yandan hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla beraber, diğer yandan Çerkezlik davası güdülen bir içeriğe de sahiptir. Bölgede yaşayan Çerkez ileri gelenlerinin sarayla yakın ilişkide olmaları, gelişen Anadolu hareketine karşı olumsuz tavır almalarına sebep olmuştur.

Kısa bir zaman içinde Bolu, Hendek, Adapazarı ve Safranbolu'da insanlar "Müslümanlık" gayretiyle ya da "padişah yanısı" olduklarını göstermek amacıyla ayaklananların safına katılmışlardır.

23-31 Mayıs 1920 tarihleri arasında başlayan ayaklanmayı bastırma hareketi, 26 Mayıs'ta Çerkez Ethem kuvvetlerinin Düzce'yi ele geçirmesiyle ve ayaklanmanın elebaşlarıyla birlikte 53 kişiyi idam etmesiyle ve aynı gün Refet Bele kuvvetlerinin Bolu'ya girmesiyle devam etmiş, Refet Bey'in 31 Mayıs'ta Gerede'ye girmesiyle sonuçlanmıştır.

Menemen Olayları (23 Aralık 1930)

1924-38 yılları arasında Türkiye'de çıkan 18 ayaklanmadan yalnızca Menemen olayının Batı Anadolu'da çıkmış olması onu farklı kılmaktadır. ... Divan-ı Harp kararnamesinden, örgütlenmenin altı yıl önce tekke ve zaviyelerin kapatılması ve şapka devrimi üzerine başladığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra halifelik kaldırılmış ve laik bir dünya görüşü benimsenmişti. Türbeler, mahalle okulları kapatıldı. Tarikatçılık, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik, büyüçülük, üfürükçülük ve falcılık 13 Aralık 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla yasaklanmıştı.

Yeni rejimin eski ayrıcalıklarını yok ettiği ve başında İstanbul merkezli Nakşibendi şeyhi Şeyh Esad'ın bulunduğu grup, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın olaylı İzmir gezisini bahane ederek böyle bir girişimde bulunmuşlardı. Burada ilginç olan nokta, Esat Hoca'nın irticai faaliyetinin Cumhuriyet döneminden önce başlamış olmasıdır. 31 Mart Vakası'nın hazırlayıcısı olduğu iddia edilen ve II. Abdülhamit döneminde de benzeri çalışmalar yapan Esat Hoca, Erbil'e sürüldüğünü ancak Sultan Reşat zamanında İstanbul'a dönebildiğini söylemiştir. Örgütlenmenin beyin takımından olan ancak eyleme katılmayan ve kendini halifeler halifesi olarak tanıtan Manisa Tabur Komutanlığından emekli Laz İbrahim Hoca, örgütlenmesini çevre kasaba ve köyleriyle sınırlı bırakmamış, Karadeniz kıyıları, Kayseri, Bursa,

Balıkesir, Bergama ve Manisa başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yerini dolaşarak Nakşibendi tarikatının kök salmasına çalışmıştır. Esad Hoca ise İstanbul Erenköy ve Beykoz'da örgütlenmeyi sürdürmüştür. Esad Hoca sadece salt cahil halkı, kara takkelleri değil, tahsilli, kültürlü kişileri de etkileyebilmektedir.

Menemen Olayı'nın tetikleyicisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın olaylı İzmir gezisidir. SCF Genel Başkanı A. Fethi Bey ve arkadaşları, partinin örgütlenmesini geliştirdiği Batı Anadolu'ya 3 Eylül 1930'da başlattıkları gezinin 4 Eylül'deki uğrak yeri İzmir'di. Güvenlik güçleriyle başta liman işçileri olmak üzere Fethi Bey'in yapacağı konuşmayı dinlemeye gelen yaklaşık 50.000 kişilik halk kitlesi arasında çatışma çıkmış, çok sayıda kişinin ölümüne yol açan toplantı, Cumhuriyet Halk Fırkalarıca sabotaj edilmişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çekişmesi Menemen Olayının ortaya çıkabileceği kargaşa ortamını yaratmıştır.

IV. BÖLÜM KÜRT İSYANLARI

Koçgiri Ayaklanması

Mustafa Kemal, Anadolu'da başlatacağı hareket için bölgedeki Kürt ileri gelenleriyle de görüşmekte ve onların desteğini alma yolunda çabalar harcamaktaydı. Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa aracılığıyla Koçgiri ve Dersim'in önde gelenleriyle görüşme yapmak üzere onları Sivas'a çağırdı. Bu çağrıya sadece, Koçgiri aşiretinden Alişan katıldı ve Sivas'a giderek Mustafa Kemal'le görüştü.

Mustafa Kemal bu sırada Koçgiri'de birtakım hareketlenmelerin olduğunu öğrenmişti. Görüşmede Alişan, amaçlarının Kürtlerin yoğun olduğu bölgede bir Kürt devleti kurmak olduğunu belirtirken, Mustafa Kemal de Erzurum kongresinde Kürtlerin kendisini desteklemekten yana olduklarını söyledi. Bu görüşmeden sonra Alişan Sivas'tan milletvekili adayı gösterildi; ancak daha sonra adaylıktan çekildi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, gerekli hazırlıklarını tamamlayarak Ankara'da, İstanbul hükümetinden ayrı bir hükümet kurdular (23 Nisan 1920). İşte bu noktadan itibaren Anadolu'da yeni bir yönetim kurmak isteyen Ankara Hükümetiyle, doğuda bir Kürt devleti kurmak amacıyla olan Kürt liderleri arasında bitmek bilmeyen çatışmalar ve ayaklanmalar başlayacaktı.

Koçgiri Ayaklanmasının Hazırlıkları

Koçgiri aşireti... 135 köye yayılmış geniş bir aşiretti. Bu köylerden 16 tanesindeyse sadece Koçgiri aşiretine bağlı insanlar yaşamaktaydı. Bu bölgedeki nüfus ise 40.000 dolaylardaydı. ... Bu sırada Dersim'de de hızla örgütlenme çalışmaları sürdürülüyordu. Bütün bu örgütlenme çalışmaları sürdürülürken, TBMM'deki Kürt milletvekillerinin sayısı 72'ydi.

Aslen Dersim'li olan ve İstanbul hükümeti tarafından Zara, Divriği ve Kangal'a veteriner hekim olarak atanan Nuri Dersimi de (Baytar Nuri) bölgedeki örgütlenme çalışmalarına etkin olarak katılmaktaydı.

Kürt bağımsızlık hareketinin çalışmaları genişlerken, bir yandan da küçük çaplı baskınlarla Türk askeri karakolları basılmaktaydı. Bundan amaç hem stratejik bazı noktaları ele geçirmek, hem de silah ve cephane elde etmektir. Böylesi istenmeyen durumların önüne geçmek isteyen Ankara, Koçgiri aşiret reisi Alişan'ı Refahiye Kaymakamlığına, kardeşi Haydar'ı ise Ümraniye Müdürlüğüne atadı.

Bağımsız bir Kürdistan kurma çalışmalarını Dersim, Hozat ve Çezek bölgelerinde sürdüren Kürt ileri gelenleri Hozat'ta yapılan toplantıdan sonra Ankara Hükümeti'nin Kürtlere karşı tutumunu öğrenmek için soru sorulmasını kararlaştırdılar. İbrahim Efendi (Baytar Nuri'nin babası) tarafından şu sorular hazırlandı:

1. Kürdistan özerk idaresine onay veren İstanbul Saltanat Hükümetinin kararını Mustafa Kemal Hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.
2. Kürdistan özerk idaresi hakkında Mustafa Kemal Hükümetinin görüşünün ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.
3. Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan hapisanelerinde mevcut bütün Kürt tutukluların hemen serbest bırakılması.
4. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerden Türk hükümeti memurlarının çekilmesi.
5. Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri çağırılması."

Bu sorulara Ankara Hükümeti tarafından bir karşılık verilmemekle birlikte, ortamı yumuşatmak amacıyla Elaziz'den (Elazığ) Dersim'e bir heyet gönderildi. Bu heyeti kovan Dersimliler bu kez "Elaziz vilayeti vasıtasıyla" bir telgraf çektiler. 25 Aralık 1920 tarihinde çekilen telgrafta şöyle deniliyordu:

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne Sevr Anlaşması'na göre; Diyarbakır, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması lazım geliyor, bu teşkil edilmelidir; aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya

mecbur kalacağımızı beyan ederiz."

Bütün gelişmeleri yakından izleyen Ankara Hükümeti ise kış boyunca bölgedeki durumunu sağlamlaştırmasının yanı sıra, Dersim'li bazı aşiret reislerinin Dersim milletvekili olarak Ankara'ya gelmeleri konusunda çaba harcamaktaydı. Hozat'ta yapılan toplantıdan sonra aşiretler arasında ortaya çıkan görüş ayrılığından yararlanan Ankara Hükümeti Diyap Ağa, Meço Ağa, Kango oğlu Ahmet Remzi ve Binbaşı Hayri'nin Dersim milletvekili olarak Ankara'ya gelmelerini sağladı. Böylece Kürtlerin bağımsızlık yolundaki çalışmalarına ilk ciddi darbe vurulmuş olmaktadır.

Sonuçta Kürtler 6 Mart 1921 tarihinde İmranlı'yı sardılar. Gece çökünceye kadar süren çetin bir çarpışmanın ardından, Albay Halis'le birlikte birçok subay ve asker öldürülürken 90 er de esir edildi. Ümraniye merkezine Kürdistan bayrağı çekildi. Bu olay, aynı zamanda Koçgiri İsyanı'nın başlangıcı kabul edilmektedir.

Bunun üzerine Ankara Hükümeti 10 Mart 1921 tarihinde Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas ilinin Divriği ve Zara ilçelerinde sıkıyönetim ilan etti. 13 Mart 1921 tarihinde alınan Vekiller Heyeti Kararıyla Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Olayları önlemekle görevlendirilen Nurettin Paşa öncelikle bölgeye takviye kuvvet yığılması çalışmalarını yürüttü. Nurettin Paşa bu çalışmalarının yanı sıra, ... bir yönerge yayınladı. ... Bu yönergede, ayaklanmanın bastırılmasında nasıl davranılacağı anlatılmaktaydı. Bu yönergede yer alan "İsyan ve eşkıyalıkta ayak diretenlerin mallarına el konulacak ve en yakın hükümet merkezine teslim edilecek ve evleri yakılıp yıkılacaktır. Ayaklanmada ve eşkıyalıkta direnenler tek kişi olmayıp köy halkı oldukları takdirde bu işlem bütün köy için uygulanacaktır" ibaresi kullanılacak yöntemlerin yazıya dökülebilenleri olması açısından oldukça ilginçtir.

Çarpışmalar nisan ayı boyunca bütün şiddetiyle devam etti. ... Mayıs ayında çarpışmalar şiddetini kaybetmiş, olay hala bir arada bulunan küçük grupları yakalama şekline dönüşmüştü. ... Sonuçta, 17 Haziran 1921 tarihinde ayaklanmanın önderliğini yapan Alişan ve 32 kişi teslim oldu. Bunun üzerine de Koçgiri İsyanı bitmiş oldu.

Koçgiri olayları sert bir şekilde bastırılırken, uygulanan yöntemler de Meclis'te sert tartışmalara neden oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4 Ekim 1921 günkü oturumunda Erzincan Milletvekili Emin Bey, Nurettin Paşa'nın uygulamalarını şöyle eleştirmekteydi:

"Asi diyoruz ve üzerine asker sevk ediyoruz. Onlar hükümetin tekmil metalibini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa'nın 'ben bunları çember içine aldıktan sonra hükümetin tekalifini daha taahhüt edeceğim' diyerek, çember altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? ... Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu işhad ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş, teehhül etmiş bir Türk, servetine tama edilerek, karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten emval ve emlaki yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çekilerek tam altı saat zarfında bu suretle öldürülmüştür? Rica ederim efendi, sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın?"

Bu tartışmalardan sonra iddiaları yerinde incelemek üzere bir heyet oluşturuldu ve olaylardan sorumlu tutulan Nurettin Paşa görevinden alındı.

Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)

İngilizler, Musul sorununun çözümlenmesinden önce Türkiye ve Rusya'ya karşı birer Kürt, Ermeni, Asuri ve Keldani hükümeti kurma siyasetini izlemekteydi. Musul'daki zengin petrol yataklarını Türklere bırakmak istemiyorlardı.

Bunun için çeşitli yollardan çalıştıkları gibi, ... Sıdda, Rumiye bölgesine yerleşmekte olan Ermeni ve Asurileri sınır boyundaki Kürt kabileleriyle uzlaştırarak bir Kürt ve Ermeni ittifakı meydana getirmeye çalışıyor ve bu işte bazı Kürtlerden yardım da görüyordu.

İngilizler, Türklere karşı bu sinsî ve gizli planlarını gerçekleştirmek için Irak'taki Ermeni ve Asurilerden faydalanma yolunu tutmuşlardı.

İngilizlerin Musul meselesi nedeniyle açtıkları bu mesele, siyasi ve askeri çok zorlu mücadeleler sonucunda tarafların kısmen de olsa kabul ettikleri bir hattın iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi. Gerçekte Türk birlikleri, ne asiler üzerinde, ne de Musul meselesinin çözümünde etkili olabilecek bir başarı elde edemediler. İngiltere'yle Türkiye'yi karşı karşıya getiren Nasturi Ayaklanması, diğer ayaklanmaları da tetikleyecekti.

Şeyh Said Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925)

Ayaklanmanın Sebepleri:

Dış sebepler:

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin dış politikasında sadece denge sağlamış ve bir temel olabilmişti. Antlaşmanın çözümlenemeyip sonraya bıraktığı Musul, mübadele ve Osmanlı borçlarının taksimi gibi siyasi ve iktisadi çok önemli meselelerin müzakere yoluyla çözümünde Türk Hükümeti, özellikle Misak-ı Milli hükümlerini gerçekleştirmek bakımından Musul'un Türkiye'ye iadesi konusunda kararlı, İngiltere'ye böyle bir çözüm yoluna fırsat ve olanak vermeme çabası içindeydi.

Türkiye, Musul halkının Kürt olması ve Kürt çoğunluğunun da Türk idaresinde bulunması sebebiyle, keza, ırk, din ve milliyet bakımlarından Musul'un Türkiye'ye verilmesini ve bu görüşün gerekirse bir soruşturma komisyonunun yerinde yapacağı kontrol suretiyle ispatlanabileceği tezini savunuyordu. Çeşitli fikirlerin karşılaşması sonunda, Milletler Cemiyeti meselenin milletlerarası bir komisyonun gözleminde yapılacak plebisite göre çözümüne karar verdi. Her ne kadar iktisadi bağlantı düşünceleri Musul'un Bağdat'a bağlı kalmasını gerektiriyor gibi görünüyorsa da yerli halkın ırk, din ve milliyet esasları bakımından oylarını Türkiye lehine kullanması ihtimali çok kuvvetliydi.

Buna karşılık bu gerçeği sezen İngiltere, bir yandan Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ispata uğraşırken, bir yandan da Türkiye'deki memnun olmayan halk zümrelerini kışkırtıp dünya kamuoyuna, Türkiye'yi kendi iç bünyesinde istikrarını bulamamış bir ülke olarak göstermek istiyordu. İngilizlere göre, milli hudutları içinde bulunan bazı Kürtlerin bağımsızlık peşinde koştuğu bir sırada, Musul Kürtlerini de bu memleketin idaresi altına vermek, Milletler Cemiyeti'nce elbette doğru görülmeyecekti. Bu sebeplerle İngiltere, gizli servisi, Doğuya özel bütün metotlarını kullanarak Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmaktan bir an geri kalmıyordu.

İngiltere'nin, o sıralarda Sovyetler Birliği ile dost olan Türkiye'yi, Ortadoğu dengesinde aleyhinde bir durum yaratabilecek kuvvete sahip olmasını engellemek için, Türkiye'deki karşı ihtilal hareketlerini bir de bu yönden körüklediği bir gerçektir. Bununla beraber karşı ihtilalde yabancı müdahalesinin başlıca ve en önemli sebebi Musul meselesiydi.

İç Sebepler:

Kürt Bağımsızlık Hareketi:

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunan Kürtler, özellikle 19. yüzyılda imparatorluğun karşılaştığı her zor dönemde kendilerini devletin kontrolünden kurtarmaya yeltenmişlerdi. Sırasıyla 1828-1829 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra, 1834'te Bulgar bağımsızlık isyanı sonunda, 1880'de ve daha sonraları bağımsızlık maksadıyla ayaklandılar. Kürt bağımsızlık hareketi özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması üzerine daha ciddi bir şekilde kendini göstermeye başladı.

Osmanlı İmparatorluğu, son yıllarda özellikle Ermeni meselesinin Ruslar tarafından ele alınması üzerine, doğu illerinde Rusya'ya dayanan Hıristiyan Ermeni azınlığına karşı Kürt aşiretlerini desteklemeye başlamıştı. Özellikle II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında Kürt aşiretleri ve bunların beyleri çok şımartılmış ve bazı beyler, vezirlik ve paşalık rütbelerine yükseltilmişlerdi. Bu dönemde Babıali tarafından tutulan ve yükseltelen birçok Kürt ileri gelenlerinin çocukları iyi eğitim görmüşler ve batıdaki milliyetçi akımlarla temas etmişlerdi. Abdülhamit devri ve bu padişahın "ayır ve hükmet" siyaseti Kürt bağımsızlık hareketinin başlangıcını teşkil eder.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın örgütlediği Ermeniler, Türk ulusunun doğu cephesi gerilerinde önemli bir tehlike olarak belirince, ulaşım hatlarını askerî birliklerle koruyamayacak durumda olan hükümet, Kürt aşiretlerini milis alayları halinde hizmete almıştı.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla sonuçlanıp Anadolu'da geniş bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ortaya çıktığı zaman, Kürt aydınları fiilen bağımsızlık peşine düştüler bu gayelerinin gerçekleştirilmesi için vaktiyle kurulmuş Kürt Teali Cemiyeti adındaki siyasi birliğe dört elle sarıldılar. Birliğin merkezi İstanbul'da, şubeleri özellikle Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis'te bulunurdu. Cemiyetin gayesi, İngiliz mandası altında bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke sıralarında birçok aydın doğulu Türk, direniş örgütlerini kuvvetlendirmek için Kürt Teali Cemiyeti'ne girmişti. Bu aydınlardan bir kısmı Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte hemen o davaya katılmışlar kendilerini Kürt sayarlarsa zamanı gelince ortaya çıkmak amacıyla gizlenmişlerdi.

Kürt Teali Cemiyeti, Damat Ferit Kabinesi'nin "Büyük Ermenistan" projesine şiddetle muhalefet ederken, İtilaf ve Hürriyet Partisi'yle özerk bir Kürdistan kurulması konusunda sözleşme yapmaktan geri durmuyordu. Bu cemiyet, cumhuriyetin ilanından bir süre önce kapatılmıştı.

Kürt-İngiliz Görüşmeleri:

Cemiyetin en faal üyelerinden "Kör" adıyla tanınan Palulu Sadı, İstanbul'da 1924 sonlarında ve 1925 Mart'ında, yani ayaklanmadan önce ve başladıktan hemen sonra Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Doğu Şubesi memurlarından Templeton'la (gerçekte Türk gizli polisinden Nizamettin Bey'le) temas geçerek, Kürt Bağımsızlık Komitesi Başkanı Seyit Abdülkadir adına şu öneri ve isteklerde bulunmuştu:

İngiltere, Kürt-devletinin kurulmasını destekleyecek ve devleti çevre hükümetlerin hücumundan koruyacak; 1926 ilkbaharında başlayacak olan ayaklanmanın ilk hedefi Diyarbakır'ı ele geçirmek ve Musul sınırında da İngilizlerle temas sağlamak olacak;

Kurulacak Kürt devletine Akdeniz'de bir çıkış verilecek;

Devletin başına Seyit Abdülkadir getirilecek ve kabinesinin teşkili konusunda kendisine karşılanmayacak;

İngiltere, devletin kurulmasına kadar Kürtlere gerekli silah, cephane ve parayı verecek; fakat bunlar Diyarbakır düştükten ve Musul sınırında temas sağlandıktan sonra verilmeye başlanacak, ilk taksit 250.000 altın olacaktır.

Hilafet Komitesi Şeyh Said'le anlaşığı gibi, Kürt bağımsızlık hareketini İstanbul'dan idare eden Seyit Abdülkadir'le de mutabık kalmıştı. Bu anlaşmaya göre, ayaklanma 1926 yılında patlak verecek, o zamana kadar hem askeri hazırlık tamamlanacak, hem de Türk kamuoyunun propaganda yoluyla kazanılmasına devam edilecekti.

Bir yandan Kürt bağımsızlığı, diğer yandan saltanatın yeniden kurulması gayeleriyle girişilen karşı ihtilal, iç ve dış yardımları sağladıktan sonra, sıra çıkarılacak ayaklanmanın liderini tayin etmeye kalmıştı.

Şeyh Said:

Şeyh Said, aslen Elazığ ilinin Palu ilçesindendi. Kendisi Nakşibendi tarikatının büyüklerinden sayılırdı ve özellikle hayvancılıkla geçinirdi. Şeyh Said medreselerde eğitim görmüş, dönemin en iyi din eğitiminden geçmiş, Arap ve İslam felsefesinin yanında eski Yunan felsefesi ile mantık derslerini okumuştur. Arapça'yı Kürtçe kadar iyi konuşuyor, okuyor ve yazıyordu. Kürtlerde sahip olunan koyun sayısı, zenginlik ölçüsüydü. Bu açıdan bakıldığında Şeyh Said varlıklıydı. O sürüye değil sürülere sahipti. Koyun üreticiliğinin yanında "kısır koyun" ticareti yapıyordu. Satın aldığı koçları yaz ayları boyunca Bingöl yaylalarında otlatıyor; sonbaharda "Aşağı Memleket" diye bilinen Musul, Kerkük, Sam ve Halep pazarlarına götürüp satıyordu. Ticaret nedeniyle güneye yaptığı seyahatler bir bakıma kendisi için dostlukları pekiştirme vesilesi oluyordu. Sürünün ardından, Kürt önde gelenlerini ziyaret edip, konaklaya konaklaya pazar olan şehre gidiyor, dönüşte başka bir yol izleyerek görüşmeler yapıyor ve dostlarıyla buluşuyordu. Yakınlarının anlattıkları, resmi kaynakların da doğruladığına göre Şeyh Said 1910'lardan beri Kürt sorunuyla meşguldü. O yüzden koyun ticaretini bahane ederek at sırtında Şam ve Halep'e uzun yolculuklara çıkıyor, konakladığı yerlerde Kürt sorununu tartışmaya açıyor.

Doğu bölgesinin en zenginlerinden olan Şeyh Said gezip dolaştığı yerlerde özellikle Zaza Kürtleri arasında büyük nüfuza sahipti. M.V. Guinet, "Kürt İsyanı" adlı eserinde Şeyh Said'in liderliğinde başlayan Kürt ayaklanmasının gerçek sebeplerini şöyle anlatmaktadır:

"Bu ayaklanma, Kürt derebeylerinin cumhuriyet hükümetine bir tepkisidir. Diğer bir deyimle eski İslam geleneklerine bağlı ile yeni laik Türkiye arasındaki ziddiyetin sonucudur."

Cumhuriyet idaresinin, laik, liberal ve ferdiyetçilik ilkeleri, bin senelik sosyal sistemiyle cepheden çatışmıştı. Ankara'nın yeni devrim kanunları, Kürtleri ilk kez modern kanunların nüfuz ve hakimiyetine boyun eğmeye mecbur etmiş, Kürt aşiretlerini düzenli bir hayatın adetlerine uymaya ve onları hiç tanımadıkları bir takım mecburiyetlere zorlamıştı. Bugün bile kan davaları güdülen bu bölgelerde modern ceza usulleri ve kişi dokunulmazlığı kanunları uygulanmak istenmişti.

Devrimciler, ülke idaresini merkezileştirmek, şeyhlerin nüfuzunu temelinden yıkmak, aşiretlerin kendilerine has özelliklerini ortadan kaldırmak ve nihayet bütün eski gelenekleri yok etmek istemişlerdi. Ülkenin bu parçası henüz modern fikirleri benimseyecek seviyede olmadığı için demokrasi bir afet ve kötülük şeklinde göründü. Ankara'nın hatası, Kürt bölgesi ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki eşitsizliği gidermekte ihmal göstermiş olmasıdır. Hükümetin aşar usulünü kaldırması ayaklanma hareketinde etkili oldu. Çünkü yeni vergi usulü kesenekçi (mültezim) durumunda olan şeyhlerin hoşuna gitmemişti. Zira aşar usulünde köylerinden vergi toplamakla görevli şeyhler hayli menfaat sağlamaktaydılar.

1923'te Ankara'da ilan edilen devrim, 1908 devriminden çok daha farklıydı. 1908 devriminde sadece meşrutiyet ilkeleri uygulanmak istenmiş, geleneklere ve halkın inancına dokunulmamıştı. Yeni devrimse içtimai ve dini reform getiriyordu. Bu devrimde cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış, medreseler kapatılmış, kadınlara doğal haklarını kullanma olanağı verilmiş ve bir İslam ülkesinde ilk kez şeriat kanunları yerine medeni kanunlar kabul edilmişti. Özellikle doğu illerinde, Ankara'nın yaptığı devrimlerle dini hisleri rencide edilen binlerce Müslüman son zamanlara kadar duydukları nefreti saklamadılar.

Le Comte de Gobineau'nun dediği gibi Doğu, dar kafalı bu aşiret filozoflarının klasik toprağıdır. Bu seyyar dinperverler gerektiğinde reaksiyonun en faal kişileri olmuşlardır. Doğu Anadolu'yu çok değişik kıyafetlerle

dolaşarak din propagandasıyla halkı cumhuriyete karşı olmaya hazırlamışlardı. Onlara göre İslam dini tehdit edilmiş, Ankara yönetimi şeriatın geleneklerini bozmuş, kadınlara, erkeklerle serbestçe münasebette bulunmaları için özgürlük vermiş, birden fazla kadınla evlenme kaldırılmış, boşanma bir düzene bağlanmıştı. Bundan başka Kuran'ın tercümesi, emlak usul ve idaresindeki değişik ceza kanunları bütün cumhuriyet idaresini dinsizlikle itham etmeye ve ülkeyi yeni bir düzene sokmak isteyen devrimlerin bozukluğunu ilana vesile olmuştu.

Bundan başka Kürt ayaklanmasının sebepleri arasında sefaletin de önemli rolü oldu. Osmanlı Hükümeti bu bölgeyi medenileştirmek hiçbir gayret göstermediği gibi, az da olsa yol ve okul inşası bakımından gösterdiği ihmal o bölgenin bütün yönleriyle ilkel kalmasına sebep oldu.

Birinci Dünya Savaşı bu durumu daha da vahimleştirdi. Dünyanın bu köşesinde kalmış ve derin bir cehalete terk edilmiş olan bu arasına sanat da asla sokulmamıştı. Ticaret kavramı da yoktu. Yolsuzluk tarımsal gelişime engel olduğu için bu bölge toprakları işlenmemiş durumdaydı. Kürtleri dünyayla irtibatla bulandıran yegane limanlar İskenderun ile Samsun'du ve bunların Diyarbakır'dan uzaklığı, 400 kilometreden fazlaydı. Bu sebeple bu yollarla gelen ihtiyaç maddelerinin maliyeti yükselmekte bu türlü ağır ve güç ulaştırma yüzünden bölge ürünleri normal şartlar altında ihraç edilememekteydi.

Ayaklanma:

Diğer sanıkların mahkemeleri yapılırken Şeyh Said'in de tanıklığına lüzum görülmüştü. Said bu çağrıdan kuşkulandırılmış ve komite surlarının meydana çıktığını düşünmüştü. Bu sebeple yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek ifadesinin istinabe yoluyla (davanın görülmekte olduğu mahkemeye gönderilmek için başka bir yerde bulunan bir tanığın oradaki mahkeme tarafından ifadesinin alınması) alınmasını istemişti.

Olanlardan fazlasıyla kuşkulanan Şeyh Said, bir yandan oğlu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a göndererek durumu saltanatçılarla Seyit Abdülkadir'e bildiriyor, diğer yandan da Bitlis'te ve Genç'teki adamları aracılığı ile harp divanının kendisi hakkında tutuklama kararı verip vermediğini öğrenmeye çalışıyordu. Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, Şeyh Said'in de tutuklanma tehlikesiyle karşılaşmış olması, Halep ve İstanbul'daki karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve ayaklanmaya hemen başlama kararına sevk etmiş oldu.

Piran Olayı:

Şeyh Said Piran'da kardeşi Abdülrahim'in evinde konuk bulunduğu 13 Şubat 1925 günü yanındaki adamlardan ikisinin firari mahkum olduğu ve hükümet tarafından takip edilmekte bulunduğu anlaşılmış üzerine, bunların teslimini isteyen hükümet jandarmaları reddedilmiş ve hükümetin emrine karşı mukavemet ve silahla mukabelede bulunmuştu. Bu direnmede iki jandarma yaralanmış, diğer erler ve subaylar esir edilmişti. Böylelikle ayaklanmanın ilk silahlı Piran'da patlamış oldu.

Evin sarıldığını gören Şeyh Said, jandarma teğmenlerine haber göndermişti: *"İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız, benim şeref ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur. Bu suçluları istediğiniz zaman yakalayabilirsiniz."* Teğmenler şöyle karşılık vermişlerdi: *"Bizim görevimiz bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik. Yakalayıp götürmek zorundayız."*

Kürt geleneklerinde kişinin yanındaki kim olursa olsun dokunulmazdı. Onu düşmanına teslim etmemek Kürt aristokrasisinde onurluluğun gereği idi. Şeyh Said, bu yüzden subaylara, *'Ben köyden çıkıncaya kadar, aradıklarınıza dokunmayın. Ben ayrıldıktan sonra yakalarsınız'* demekte, bir bakıma yakasını, dolayısıyla onurunu kurtarmaya çalışıyordu.

Diyarbakır Cephesi:

Ayaklanmanın en önemli hedefini teşkil eden Diyarbakır üzerine, Şeyh Said bizzat hareket edecekti. ... 19 Şubat 1925 akşamı Şeyh Said, emrindeki kuvvetlerle birlikte Diyarbakır istikametinde ilk aşama olan Lice'ye hareket etti.

3. Ordu Müfettişliği'nin ayaklanmanın niteliği hakkındaki düşüncesine göre olay, padişahlık, hilafet, şeriat ve Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi bir irtica propaganda maskesi altında tamamen Kürtçülüktü. Bu amaçla hazırlanmaktayken Piran'da vakitsiz olarak başlayan ayaklanma Piran, Lice ve Genç çevresinde mahsur kalmıştı. ... Bir yandan Elazığ'ı işgal eden asilere karşı askeri tedbirler alınırken, diğer yandan asilerin yağmacılığı ve çapulculuğuna karşı cephe alan halk silaha sarılmış ve giriştiği çatışma sonunda 26 Şubat'ta asi Kürtleri şehri boşaltmaya mecbur etmişlerdi. Firar eden asilerin büyük bir kısmı Palu'ya doğru çekilmişlerdi.

23 Şubat günü hükümet, durumu ve alınacak tedbirleri Halk Partisi Meclis Grubu'na arz etti. Grupta İnönü de söz almış ve Parti Genel Başkan Vekili sıfatıyla yaptığı konuşmada, Cumhuriyet'in ilanından sonra eski devir taraftarları ile mürteciler tarafından öteden beri yapılmakta olan kışkırtmaları birçok örnek göstererek açıklamış ve olaya değinerek, olayın bugün olmasa bile ilerde nasıl olsa meydana geleceğini, düşmanların öteden beri dini vasıta edip siyaset yaptıklarını açıklamıştı. ... Başbakan Fethi Okyar, ... *"Elazığ'ın düşmesine kadar olan bütün bu olaylar, meselenin askeri yönünü açıklar. Siyasi niteliğine gelince; asilerden ele geçirilen belgelere göre, bir mektupta,*

güya Türkiye Cumhuriyeti o çevrede 800 kişinin katline emir vermiş ve bunlar içerisinde Şeyh Said de varmış. Bu haberi de para karşılığında elde etmiş, bundan kurtulmak isteyerek önceden hazırladığı ayaklanmayı yapmaya mecbur olmuş. Bu ayaklanmayı yapmaktan maksadı şeriati sağlamaktan ibaretmiş.

Dış sorunların çözümlenmek üzere bulunduğu şu sıralarda meydana gelen bu ayaklanmaların nedeni ve kaynakları araştırıldığı zaman görülüyor ki, gerçek nedenler asiler tarafından halka açıkça belirtilmemektedir. 'Din yok oluyor, İslamiyet'in yok olmasına yürünüyor, dinin yaşatılmasına ve korunmasına Allah tarafından Şeyh Said memur edilmiştir' denilmiş ve Said'e Mehdi süsü verilmiştir. Bu suretle zavallı halk en can alacak bir noktadan aldatılmıştır. Öteden beri bütün felaketlerimiz, aynı silahın kullanılması sonucu olmuştur."

Meclis, sıkıyönetimi oybirliğiyle onaylamış ve Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un önerisi ile Hıyaneti Vatanıye Kanunu'na bir madde eklenmesi hakkındaki öneri acele olarak görüşülmeye başlanmıştı. Oybirliği ile kabul edilen bu kanun maddesi aynen şöyleydi: "Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz etmek maksadı ile cemiyetler teşkilî yasaktır. Bu gibi cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar vatan haini sayılırlar. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek devlet şeklinin değiştirilmesi veya devlet güvenliğinin bozulması veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasında kargaşalık ve bölücülük için gerek tek başına ve gerek toplu olarak sözlü veya yazılı veya fiili bir şekilde veya konuşarak veya yayım yapmak suretiyle harekette bulunanlar vatan haini sayılır."

Başbakan Fethi Okyar, karşı ihtilali, irticai bir ayaklanma hareketi niteliğinde görüyor ve bunun doğu illerine yayıldığını kabul ederek, sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağını ileri sürüyordu. İnönü'nün temsil ettiği grupsa doğu ayaklanmasını geniş bir karşı ihtilal teşebbüsünün ancak bir safhası olarak anlıyor, rejimi devirmeye yöneltilmiş memleket çapında bir kargaşalık hareketinin yok edilmesi ve ihtilali tamamlayacak olan devrim hamlelerinin yapılması için lüzumlu koşulları yaratacak en sert tedbirlere hemen başvurulmasını istiyordu. Bu tedbirlerin başında İstiklal Mahkemelerinin kurulması, ihtilal ve devrim ilkelerine aykırı yayın yapan gazete ve dergilerin kapatılarak sahip ve yazarlarının cezalandırılması geliyordu. Bu arada muhalefet partisinin taşra teşkilatında karşı ihtilali destekleyici faaliyetin gittikçe arttığı görülüyordu. Hatta Başbakan Fethi Okyar, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi şefleri ile görüşerek bu hususa dikkat ve parti teşkilatını ya frenlemelerini ya da büsbütün kaldırmaları lüzumunu işaret etmişti.

Parti grubunda yapılan uzun tartışmalar sonunda 'Cumhuriyetin en uzak tehlikelerden dahi korunmasını ve halkın sükun ve tam bir rahata kavuşmasını, hükümetin kendisine düşen görevleri yapmada çok azimli ve ileri görüşlü olmasını isteyen bir önerge verilmiş ve 60 muhalife karşı 94 oyla kabul edilmişti. Fethi Okyar bu önergenin kabulünü, hükümetin, söz konusu meselelerde gerekli ileri görüşlülüğü ve azmi gösteremediğinin parti grubunca kabul edilmesi anlamında almış ve Cumhurbaşkanı Atatürk'e istifasını vermişti.

3 Mart 1925 günü yeni hükümetin kurulmasıyla görevlendirilen İsmet İnönü, 24 Mart günü kurduğu kabineyi Halk Partisi Meclis Grubu'na takdim etmiş ve işleri programı olarak karşı ihtilalin bastırılmasındaki şu tedbirleri Meclis Grubu Heyeti'ne anlatmıştı: "Sıkıyönetim ilan edilen bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi teşkil edilecektir. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararları ise meclisin onayından sonra yerine getirilecektir. İç politika durumuyla ilgili bütün teşkilat, tesisat ve yayım, hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayıyla men edilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verilecektir."

Parti grubunun onaylaması alındıktan sonra, derhal Meclis Umumi Heyetine arz edilen yeni kabine ve hükümet programı 23 muhalif, iki çekimsere karşı 155 oyla kabul edildi ve ayrıca hükümetin isteği üzerine ilk tedbir olarak uzun tartışmalara yol açan Takrii Sükun Kanunu 22 muhalife karşı 122 oyla kabul edilmiş oldu.

Asilerin Diyarbakır'a Saldırması:

23 Şubat 1925'ten itibaren alınmaya başlayan askeri tedbirler, ilk meyvelerini Diyarbakır muharebesi ile verdikten sonra, asilerle askeri kuvvetler arasındaki temas muhafaza edilmiş ve iki tarafın hareketlerinde bekleyici bir manzara görülmeye başlamıştı. Ordu birlikleri Erzurum, Mardin, Diyarbakır ve Malatya bölgelerindeki yığınaklarına devam ederken, asiler bu istikametlerde genişlemeye ve ayaklanmayı buralara sıçratmaya çalışıyorlardı.

Şeyh Said, özellikle Dersim ve Muş beylerini kendi tarafına çekmeye çalışıyor ve bunlara bu maksatla adamlar gönderiyordu. Eğer Şeyh Said bu teşebbüslerine sadece Kürdistan bağımsızlığı adına ve daha önce girişmiş olsaydı, ayaklanmayı Diyarbakır ve Muş'a da bulaştırması muhtemeldi. Fakat ayaklanmanın gayesi dini kurtarmak ve özellikle Osmanlı Halifeliği'ni yeniden kurmak şeklinde gösterilince, Genç ve Diyarbakır dışında bulunan ve Şeyh Said'in manevi nüfuzu altında bulunmayan Kürt aşiretlerine ayaklanmayı kabul ettiremedi.

12 Nisan 1925 ... Şeyh Said, Kasım ve Abdürrahman teslim oldular.

Yargılanma

Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılanmasına 26 Mayıs 1925'te başlandı. Aralıksız 27 Haziran 1925'e kadar devam eden yargılanmaları sonunda verilen karar 28 Haziran'da tebliğ edildi. ... İdam mahkumları 28 Haziran 1925'te gece yarısı asılarak idam edildiler.

Ağrı Ayaklanmaları

Şeyh Said isyanı, kendisinden sonra meydana gelen birçok isyana kaynak oluşturması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Hükümet kuvvetleri Şeyh Said İsyanından sonra kaçan ve dağlara sığınan asillerle uğraşmanın yanı sıra, bu isyanda yer almış ve yenilgiden sonra yakalanmamış kişilerin isyan hazırlıkları ve isyanlarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

Şeyh Said İsyanı'ndan sonraki en kapsamlı isyan Ağrı İsyanlarıdır.

Paris Barış Konferansı'nda Ermeni delegesi olan Nubar'la Şerif Paşa'nın kararlaştırdıkları ilkeler üzerinde, Ermenilerle Kürtler arasında görüşmeler başlamıştı. İlk olarak, uzun süreden beri Ermenilerin Kürtler aleyhine yaptıkları propagandalara son verilmesi kararı alındı. Böylece Ermeniler, hangi ülkede olurlarsa olsunlar Kürt Davasını savunacaklar, Avrupa ve Amerika'da bulunan Kürtler arasında, bir Kürt örgütü kuruluncaya kadar aracı olacaklar ve Kürtlerin yaşadıkları toprakları da içine alan "Büyük Ermenistan" davasından vazgeçeceklerdi.

Bu çerçevede sürdürülen görüşmeler sonucunda 1927 Eylül ayında Lübnan'da bir toplantı yapıldı ve Hoybun Cemiyeti kuruldu (Bu cemiyet 1939'a kadar varlığını sürdürdü). Bu toplantıya Taşnak lideri Vahan Papazyan da katıldı. Cemiyetin kurulmasıyla beraber Kürtlerin çalışmalarına verilen destek de arttı. Cemiyetin kuruluş çalışmaları sürerken, Şeyh Said İsyanından sonra Ağrı Dağına sığınan Celali, Hasanan, Cibran ve Haydaran aşiretleri Celali Berho'nun liderliğinde bir isyan merkezi kurmuş ve hazırlıklara başlamışlardı.

Hoybun, Ağrı'daki isyancılara her türlü desteği veriyordu. Silah ve cephane desteğinin yanı sıra, ilkel de olsa bir matbaa makinesi de gönderilmişti. Bu makinenin ulaşmasıyla birlikte "Ağrı" ve "Gaziya Welat" gazeteleri çıkarılarak propaganda çalışmalarına başlandı ve ayaklanmanın amaçları anlatıldı. Bu bültenler ayrıca yurtdışında da gönderilmişti.

Bu sıralarda Türk Hükümeti ile İran Hükümeti arasında bir sınır düzeltmesi yapılarak Van'ın bir bölümü İran'a verildi ve Küçük Ağrı Türkiye sınırları içine alındı. Bunun üzerine isyancıların İran yolu kapanmış oldu ve çember içerisinde kaldılar. Çembere alınan Kürtler kısa bir süre sonra bütün ikmal yolları tıkanıdığı için açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar ve bir yarma hareketiyle İran'a sığındılar.

İsyanının önderlerinin bazılarının İran'a kaçması, bazılarının yakalanması üzerine isyan hareketi dağılırken, askeri birlikler bir süre daha hareketi sürdürdü. İsyanı direkt olarak katılan birçok köy yıkılırken, teslim olmamakta direnen birçok kişi de öldürüldü.

Mutki Ayaklanması

Bölgedeki bastırma hareketlerinin sonu gelmek bilmiyordu. Harekatın biri bitmeden öbürü başlıyor, aynı sıralarda birkaç hareket birden sürdürülüyordu.

Bölgede yürütülen politika gereği, Mutki'nin 35 köyünde yaşayanların başka yerlere nakledilmesi gündeme geldi. ... Bitlis Valiliği, bu 35 köyün naklini emretti. Valiliğin bu emri üzerine bu 35 köyde yaşayan halk ayaklandı.

Birçok yerde sürdürülen askeri hareket Mutki bölgesinde yaşayan Baban aşireti üzerine de yöneldi. Baban aşiretinden isyana katılan herkesin yok edilmesine karar verilirken, 2. Tümen Komutanlığı 5 Temmuz 1927 tarihinde şu emri yayınladı:

"Tedip hareketi, verilen emir ve plan dahilinde yapılacaktır. Tedibat sırasında şu hususlar göz önünde bulundurulacaktır:

- Askere silah atanlar bu işi köyce yapmışlarsa, bunların köyleri yakılır ve hayvanları müsadere edilir.*
- Bunlar, köyden bir kısım halk ise bu işlem yalnız bunlara uygulanır ve diğerlerine çok iyi muamele edilir.*
- Askeri kuvvet karşısında silahlı olarak çekilen ve kaçanlar takip edilir, yakalanır ve yok edilir."*

Pülümür İsyanı

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Ağrı ve Oramar isyanlarından sonra, doğu illerinde yaptığı incelemelerin ardından Erzincan'a ilişkin gözlemlerini Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na bir rapor olarak sundu. 18 Eylül 1930 tarihli bu raporda şu saptamalar yer alıyordu:

"Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli nedenlerinden olan Aşkırık, Kürk, Dağbey ve Haryi köylerine hareket yapmayı zorunluluk olduğunu

gördüm. 1. Genel Müfettişlik bölgesi dışında kalan bu köyler il jandarma kuvvetinin yetersizliği dolayısıyla ciddi bir takibe uğramadan, yaptıkları eşkıyalıkla, memleketin Türk halkı üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yapmakta ve civar Kürt köylerini isyana teşvik etmektedirler.

Bu bakımdan bu köylere vergi ve asker vermelerini ve silahlarını teslim etmelerini tebliğ ederek, olumsuz bir sonuç alındığı takdirde bu bölgede yoldan çıkmış tüm Kürt köyelerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir uçak filosuyla bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim. Erzincan merkez ilçesinde 10.000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örf olarak Türk, fakat Alevi olan birçok Türk köyü, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyetiyle anadillerini terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan ve her isyana yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürktendi ve Kelarik köyelerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak, bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köyelerinin Kürtçe konuşmamalarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

Gerekli tedbirlerin alınması için, hükümetçe karar alınmasını arz ve teklif ederim."

24 Ekim ve 14 Kasım tarihleri arasında bölgede yoğun bir hareket yürütülerek birçok kişi öldürüldü ve başta Kürk köyü olmak üzere bazı köyler yakıldı.

Dersim İsyanı

Kürtler için taşıdığı önem, yüzyıllar boyunca bu bölgenin korunabilmiş olmasında, isyanlara kaynaklık etmesinde, stratejik ve taktik uygulamalara elverişli bir arazi yapısına sahip olmasında yatmaktadır. Bütün bu özellikleriyle Dersim, Kürtler için asla vazgeçilemeyecek bir kale gibidir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Dersim Harekatına kadar meydana gelen isyan ve bastırma hareketleri ... şöyle sıralanmaktadır:

Nasturi Ayaklanması 12-28 Eylül 1924

Şeyh Sait Ayaklanması 13 Şubat-31 Mayıs 1925

Raçkoran ve Raman Tedip Harekatı 9-12 Ağustos 1925

Sason Ayaklanmaları 1925-1937

1. Ağrı Ayaklanması 16 Mayıs-17 Haziran 1926

Koçuşacağı Ayaklanması 7 Ekim-30 Kasım 1926

Mutki Ayaklanması 26 Mayıs-25 Ağustos 1927

II. Ağrı Harekatı 13-20 Eylül 1927

Bicar Tenkil Harekatı 7 Ekim 1927-17 Kasım 1927

Asi Resul Ayaklanması 22 Mayıs 1929 -3 Ağustos 1929

Tendürük Harekatı 14-27 Eylül 1929

Savur Tenkil Harekatı 26 Mayıs 1930-9 Haziran 1930

Zeylan Ayaklanması 20 Haziran 1930-Eylül başı 1930

Orarnar Ayaklanması 16 Temmuz 1930-10 Ekim 1930

III. Ağrı Harekatı 7-14 Eylül 1930

Pülümür Harekatı 8 Ekim 1930-14 Kasım 1930

Menemen Olayı 23 Aralık 1930

Tunceli (Dersim) Tedip Harekatı 1937-1938

Bu 18 harekattan, Menemen Olayı hariç hepsi doğuda meydana gelmiştir ve bunlardan Nasturi isyanı hariç diğerleri ya Kürtler tarafından çıkarılan isyanlardır ya da Kürtlere yönelik bastırma hareketleridir.

Kürtler için bu kadar önemli bir merkez konumunda olan Dersim, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları için de aynı derecede önemlidir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra geçen 15 yıl içerisinde ve özellikle de Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra ısrarla uygulanan "bastırma" hareketlerinden sonra Kürtlerin etkinliği büyük ölçüde kırılmış ve ele geçirilemeyen yalnız Dersim kalmıştır.

Dersim'in de her yol denenerek tedip edilmesi halinde, Türkiye Cumhuriyeti oldukça rahatlayacaktır. Çünkü doğuda meydana gelen olayların bastırılması için harcanan para ve bu olaylarda meydana gelen asker kayıpları Milli Mücadele'de verilen kayıplardan daha fazladır.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeyi denetimine almak isteyen ve buralarda kendi otoritesini kurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti, bunun için her yolu denemekten kaçınmamıştır.

Bu yolların içinde anlaşmak kadar, zor kullanmak da vardır. Nasıl "Milli Mücadele" sırasında özellikle Dersim'li bazı ağalar elde edilmiş ve milletvekili olarak Meclis'e alınmışsa, anlaşmaya yanaşmayana ya da karşı koyanlara ortadan kaldırmaya kadar varan yöntemler uygulanmıştır.

Bu arada Dersim'in coğrafi ve aşiret özelliklerini iyi kavrayan Ankara, önceleri ısrarla Dersim'le uğraşmak istememiştir. Çünkü hem Dersim'de bir askeri hareket yapmak çok zordu, hem de silahlı aşiret güçlerinin sayısı diğer bölgelere oranla oldukça fazlaydı. Onun için öncelikle Dersim'i çevreleyen bölgelerde otorite sağlanmalı, Dersim'in bütün ikmal yolları kesilmeli ve ondan sonra buraya bir hareket düzenlenmelidir.

Böylece Cumhuriyet'in 13-14 senelik bir döneminde doğuda hemen her bölgede hareketler yapılarak aşiretler yola getirilmiş ve otorite sağlanmıştır. Bu sıralarda da Dersim'de yapılması düşünülen olası bir hareketin gerek yasal, gerekse de askeri hazırlıkları yapılmıştır. Dersim hareketi, bölgeye ilişkin "son hareket" olmalı ve bir daha istenmeyen olayların meydana gelmesinin önüne geçilmeliydi. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in bölgeye ilişkin hazırladığı ve İçişleri Bakanlığı'na sunduğu 2 Şubat 1926 tarihli raporunda dediği gibi; "*Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliyat yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti bakımından mutlaka lazımdır.*"

Harekata Yönelik İlk Hazırlıklar ve Aşiretler Hakkında Bilgi Toplanması

Cumhuriyet döneminde Dersim'e yönelik bir hareketin ilk hazırlıkları 1927 yılına kadar dayanmaktadır. Şeyh Sait İsyanı'yla birlikte ilan edilen sıkıyönetimin kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak için kurulan Genel Müfettişliğin çalışma alanı içinde, Dersim hareketine yönelik hazırlıklar da vardı.

Kayıt altında yüz tane basılan "DERSİM" kitabının 235. sayfasında "Dersim'in ıslahı esasları" altı madde altında ele alınmaktadır. 1. maddede ise, "ıslahattan maksat" şu şekilde açıklanmaktadır.

"Dersim'de hükümet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde etmek ve bu mıntika halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükümet vergilerini ödemeye yeterli bir hale getirmektir."

Dersim'in ıslahı çerçevesinde yapılan bu hazırlıklar değişik safhalara ayrılmış ve bu safhalar için üç yıllık bir program yapılmıştır. Birinci sene yapılması gereken işlerse; "*silahları toplamak, aşiret reislerinin uzağa sürülmesi, suçlu ve mahkumların yakalanması, mükellefiyetlerini ifa etmeyenlere bunun ifa ettirilmesi, Kuzey Dersim halkının batıya nakilleri, idare, adliye ve inzibat memurlarından işe yaramayanların değiştirilmesi*" ana başlıkları altında toplanmış ve bu başlıklar kendi içlerinde ayrıntılandırılmıştır.

Birinci yıl yapılması gereken işlerin arasında bulunan dağınık iskanın yasaklanmasının nedeniyse "*münferit binaların birer eşkiya yatağı*" olmasına dayandırılmaktadır. Bu konuda alınması düşünülen önlemler de en az diğerleri kadar serttir:

"Askeri hareket esnasında münferit evlerin yakılması lazımdır. Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve bu köylerin hükümet denetimine yakın köylere nakilleri, sarp yerlerde inşa edilen köylerin de aynı suretle yıkılması ve nakilleri gereklidir."

Bu arada harekata başlandığı andan itibaren devlet dairelerinde görev yapan 'yerli' memurların değiştirilmesi istenmekte ve 'yerli memurlar Dersimlilerin casusudur' denilmektedir.

Birinci yıl yapılması planlananlar aslında yapılması düşünülen hareketin omurgasını oluşturmakta ve hareket için gerekli bütün hazırlıkları ve önlemleri kapsamaktadır. İkinci yıl yapılması düşünülenlerse bunların devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. İkinci yıl bir yandan silah yoklamasına devam edilirken, bir yandan da devlet kurumlarının yerleştirilmesi çalışmaları sürdürülecektir.

İlk etapta, bölgede devlet denetiminin temelini oluşturacak yol yapımına başlanacaktır. Liderlerinden ayrılmış Dersimlileri, çevredeki verimli yerlere toplamak ve onlara toprak vererek hem tarımla hem de ticaretle uğraşmalarını sağlama işi de ikinci yılın planları arasındadır. Bütün bunların yanı sıra devletin resmi ideolojisini yaymak için de okullar açılmalıdır.

Üçüncü yıl yapılması düşünülenlerse artık devletin varlığının tamamen pekiştirilmesine yönelik çalışmalardır. Bunun için de yine yol yapımına ve ticaretin geliştirilmesine önem vermek başta gelmektedir.

Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar da 1936 yılında doğuya yaptığı bir inceleme gezisinden sonra 69 sayfalık bir "Şark Raporu" hazırladı. Bu raporda, bölgede yapılması gereken uygulamalara ilişkin olarak şu görüşler yer almaktaydı:

"Şark'ta bugün için dahi tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet ordumuz ve jandarmamızdır. Doğu illerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir hakikat vardır; Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyân edenleri tenkil etmek için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir. İsyândan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de bundan ayrı bir sistemdir."

Takrirî Sükun Kanunu'nun çıkarılmasından sonra, bölgeye yapılması düşünülen harekata yönelik hukuki hazırlıklar 1932 yılına dayanmaktadır. ... 14 Haziran günü kabul edilen "2510 no'lu İskan Kanunu" 21 Haziran'da da Resmî

Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti.

Bu kanunun ikinci maddesinde, iskan bölgeleri üçe ayrılmakta ve yapılanmanın "Türk kültürünün yoğunlaşmasının" istendiği bölgeler çerçevesi yapılması yer almaktadır. Kanunun 10. maddesinde de aşiretlerin "hükmi şahsiyetleri" kaldırılmakta ve aşiret reislerinin tüm gayri menkulleri devlete geçmektedir. Kanunun 11. maddesindeyse "Ana dili Türkçe olmayanlara" ilişkin düzenlemeler yer almaktadır:

"A- Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar (tekel) etmesi yasaktır. B- Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında kültürel, askeri, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de (çıkarmak) bu tedbirler içindedir. Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen yabancıların nüfusu, belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar."

Böylece, "Ana dili Türkçe" olmayanların başka yerlere nakillerinin ve Türkleştirilmelerinin kanuni dayanağı hazırlanmış oldu.

Tunceli Kanunu

1935 yılında ise Dersim'in "vilayet teşkilatına alınması" için bir kanun hazırlandı. Dersim'in isminin "Tunceli" olarak değiştirildiği bu kanun, Meclis'in 25 Aralık 1935 günkü oturumunda görüşüldü ve kanun kabul edildi. 2884 no'lu bu kanunun birinci maddesinde, yeni oluşturulan Tunceli iline "Korkomutan" rütbesinde bir kişinin vali ve kumandan olarak atanacağı, bu valinin aynı zamanda Dördüncü Genel Müfettişliği'nin de müfettişi olacağı hususu yer almaktadır. Bu kanunun maddeleri, 32. maddeye kadar hiç tartışmasız olarak kabul edilmiştir. 32. Madde'nin görüşülmesi sırasında idam kararı yetkisinin Meclis'ten alınarak, bölgedeki vali ve kumandana devredilmesi konusu tartışılmıştır. Fakat bu tartışmalar hazırlanan kanun maddelerinin değiştirilmesini gerektirmemiş ve 32. maddenin tamamlayıcısı konumundaki 33. madde de kabul edilmiştir:

"İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde, infazı emrolunur."

Dersim, yüzyıllardır sürdürdüğü "fiili bağımsızlığını" Cumhuriyet döneminden sonra da sürdürmekteydi. Dersim'de egemenlikleri devam eden aşiretlerin her birinin bir meclisi ve bir de bütün aşiretlerin bağlı olduğu Cemaat-ı Aşiran'ı (genel meclis) vardı. Burada alınan kararlara bütün aşiretler uymak zorundaydı. Ancak aşiretler arasında bir husumet söz konusuydu ve bazı aşiretler kendi aralarında kavgalıydı. Dersim'de hükümet tarafından yapılacak idari uygulamaların duyulması üzerine aşiret reisleri toplantılar yaparak alınması gerekli önlemleri ve nasıl tavır takınılması konularını görüşmeye başladılar. Aşiretler arası husumet yüzünden ortaklaşa bir karara varmak da zorlaşmaktaydı.

O dönemde, Dersim'in en etkin kişisi konumunda olan Seyit Rıza da birliği sağlamakta zorlanmaktaydı.

Dersim'in "yola getirilmesi" için yasal ve askeri hazırlıklar yapıldıktan sonra, adım adım uygulamalara geçilmişti. Başlangıçta, Dersim'in çevreyle bağlantısını sağlayan ve gerektiğinde (yakılarak veya yıkılarak) korunma olarak kullanılan tahta köprülerin yerine yıkılmaz beton köprülerin yapımına başlanmıştır.

Bu başlangıç, Dersim üzerinde egemenlik kurma hareketinin ilk adımıdır. Peşinden aşama aşama diğer uygulamalara geçilecektir. Dersim'de yapılması düşünülen hareket içinse zaman kollanmaktadır.

Top ve tüfekten önce köprü ve yolla Dersim'e girmeye çalışan hükümetin bu tavrı, Dersim'li aşiret reislerini telaşlandırmıştı. ... 1937 yılı 21 Mart'ında iki yıl sürecek kanlı çarpışmaların ilk kıvılcımı çakılmıştır: "Ağaların tahrikine uyan Demenanlılar 21-22 Mart 1937 gecesi Kahmut Köprüsü'nü yaktilar ve karakola saldırıya başladılar. Bunun arkasında Seyit Rıza da Sin Karakoluna saldırdı (26 Mart 1937).

Yürütülen imar çalışmalarının bu suretle önüne geçilmek istendiği görülünce 1937 hareketine lüzum hissedildi.

Devlet kaynaklarında olayların başlangıcı böyle anlatılırken, Kürt kaynakları da olayların çıkışını şöyle anlatmaktadır: "Silah toplamak bahanesiyle Yusufan aşireti üzerine askeri bir müfreze gönderilmişti. Bu müfreze askerlerinden bazıları, fakir bir kızı taciz etmişlerdi. Bunu haber alan aşiret reisinin oğlu Fındık, askeri müfrezeeye hücum ederek, bölge dışına püskürtmeye mecbur kalmıştı. Bu sebeple Mazgirt bölgesinde çarpışmalar başlamıştı.

Seyit Rıza'nın oğlu Bra İbrahim Hozat'a gelerek, Abdullah Alpdoğan'la temasa geçmiş ve yapılmakta olan askeri hareketin durdurulmasını babası adına dilemişti. Bra İbrahim geri dönerken, Kurmay Şevket'in hazırlamış olduğu bir plan gereğince Bra İbrahim, Kırgan aşireti dahilinde Dest Köyü'nde misafir bulunduğu evde gece uyurken öldürtülmüştü. Genç evladının öldürülmesinden müteessir olan Seyit Rıza, Kırgan aşiretinin merkezi olan Sin Köyü'nü

kuşatarak katillerin teslimini istemişti. Türk generali bu haklı isteği yerine getirmediğinden başka, Bra İbrahim'in katilleri Kurmay Şevket'in emrine alınmışlardı."

Böylece, Seyit Rıza'nın neden Sin Karakolu'nu kuşattığı daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Bu olaylardan sonra iki taraf da artık bir savaşın kaçınılmaz olduğuna karar vermişler ve böylece çarpışmaların sahası genişlemeye başlamıştır.

Hükümetin Tenkil Kararı

Tunceli'de Mart ayında başlayan olayların Nisan ayında genişlemesi üzerine Bakanlar Kurulu, 4 Mayıs 1937 tarihinde "tenkil hareketına" karar verdi:

"Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselerle dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşalin huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazimiye, Kecizeken, Sin, Karaoğlan hatuna kadar şiddetli ve etkili bir taarruz hareketiyle varılacaktır.
2. Bu defa isyan etmiş olan bölgedeki halk toplanıp başka yere nakledilecektir.
3. Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle yetindikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok sayıda adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır."

Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu karar uyarınca 12 Mayıs 1937 tarihinde hareket başlatılmış oldu. Elazığ ve Erzincan'dan kalkan uçaklar, aşiretler üzerine bombalar yağdırmaya başladı. Karadan yürütülen harekatta da aşiretlerin elindeki bütün silahlar toplanmaya ve aşiret mensupları da batıya sürülmeye başlandı.

Seyit Rıza'dan İngilizlere Mektup

Yaz boyunca sürdürülen çarpışmalar sonucunda Seyit Rıza oldukça güç kaybetmişti. Sonuçta Seyit Rıza İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Temmuz 1937 tarihinde bir mektup yazarak, Kürtlere destek olunmasını istedi:

"Sayın Bakan,

Yıllardan ben, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, ana dillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk Hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.

Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için, 1930'da Ararat Tepesi'nde (Ağrı Dağı), Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde tüyler ürpertici bir savaş sürüyor. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor ve yakıyor. Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

3 milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali Seyit Rıza"

Kış aylarının yaklaşması üzerine askeri birlikler son darbeyi vurabilmek ve isyanın önderi Seyit Rıza'yı yakalayabilmek için uğraşmaktaydı. Seyit Rıza'nın Koçan aşiretine ait Uzun Meşe bölgesinde bulunduğu öğrenilmesi üzerine, buraya uçak ve topçu desteğiyle şiddetli bir saldırıda bulunuldu. Kozluca Muharebesi adıyla anılan bu çarpışmada Seyit Rıza çemberi yarmayı başarırken, küçük karısı Besi, oğlu Şeyh Hasan ve bin kadar adamını kaybetti.

Bunun üzerine Seyit Rıza'ya haber gönderilmiş ve isteklerinin kabul edileceği, bunun için de görüşme yapılması isteği bildirilmişti:

"Bu bölgelerde Türkler için kış mevsiminde savaşmak imkansızdı. Bu sebeple çalışmalara ara vermek zorunluluğu vardı. Sükunet mevsiminde hile yoluyla çalışmanın maslahata daha ziyade uygun olduğunu takdir eden ordu kumandanı, Munzur Dağlarında mevzi almış olan Seyit Rıza'ya Erzincan Valisi vasıtasıyla haber göndererek, Dersimlilerin isteklerinin kabul edileceğini, şimdiden bütün orduya ateşkes emri verilmiş olduğunu, esasen Dersim'in münferit bazı aşiretleri müstesna diğer aşiretler üzerine henüz askeri hareket yapılmadığını, yapılmasına da lüzum görülmediğini ve vaki zararları tazmine hükümetin hazır olduğunu bildirecek, Seyit Rıza'yı Erzincan'a getirmeyi başarmış ve adamlarıyla birlikte tevkif ettirmişti (5 Eylül 1937)."

Seyit Rıza'nın yakalanması bazı kaynaklardaysa "teslim oldu" veya "yakalandı" şeklinde verilmektedir.

Seyit Rıza tutuklanmasının ardından yargılandı ve aralarında küçük oğlu Reşik Hüseyin, yeğeni Yusufhan aşireti reisi Kamber ve Kureyşan aşireti reisi Seyit Hüseyin'in de aralarında bulunduğu 10 arkadaşıyla birlikte 10 Kasım 1937 tarihinde idama mahkum edildi.

Haklarında idam cezası verilen isyanın önderi konumundaki on bir kişi, 18 Kasım 1937'de Elazığ'ın Buğday Meydanı'nda şafağa karşı asıldılar.

1937 yılı içinde sürdürülen hareket, isyanın lideri konumundaki Alişer'in öldürülmesi ve Seyit Rızanın da idam edilmesiyle son bulmasına karşın tedip hareketine 1938 yılında da devam edilmesi kararlaştırıldı. Amaç, Kürt hareketini bir daha kıpırdayamayacak hale getirmektir.

Askeri birlikler Haziran ayında yeniden harekete başladı. Silahlarını teslim eden ve karşı koymayan, fakat daha önce isyana katılmış olan Karaballı, Ferhat, Pilvank, Şeyh Memedan, Karaca Seyit, Mazgirt ve Kureyşan aşiretlerine bağlı ailelerin çoğu imha edilirken, bir kısmı da batı illerine gönderildi. Bunların barındıkları köyler de bir daha geri dönüşe imkan vermemek için yakılıp yıkılarak imha edildi.

1938 yılında sürdürülen 2. Dersim hareketi sırasında askeri birliklerden 33 kişi ölürken, 60 kişi de yaralandı. İsyancıardan ise 163 kişinin öldüğü belirlenirken, 866 kişi de yakalandı. Yakılan köy sayısı ise 60'tı.

1938 yılında sürdürülen hareket sonrasında Demenanlılar dışındaki bütün aşiretler "tedip" edilirken, Demenanlılar çekildikleri dağlı bölgelerde 1942 yılına kadar direndiler.